

**2021–2030 M. PLĖTROS PROGRAMOS VALDYTOJOS LIETUVOS RESPUBLIKOS SOCIALINĖS APSAUGOS IR DARBO
MINISTERIJOS SUTELKTIES PLĖTROS PROGRAMOS PAGRINDIMAS**

PLĖTROS PROGRAMOS PASKIRTIS

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

2.2 uždavinys. Didinti neįgaliųjų ir jų šeimų, senyvo amžiaus žmonių bei kitų pažeidžiamų ir socialinėje atskirtyje esančių grupių gerovę.

NPP uždavinio rodiklis ir (ar) tikslo rodiklis:

- 2.2.1. 65 metų ir vyresnių asmenų skurdo rizikos lygis, proc. (2020 m. – 36 proc., 2025 m. – 30 proc., 2030 m. – 25 proc.);
 2.2.2. asmenų, kurių veikla dėl sveikatos sutrikimų buvo apribota, skurdo rizikos lygis, proc. (2020 m. – 32 proc., 2025 m. – 28 proc., 2030 m. – 23 proc.);
 2.2.3. neįgaliųjų gyvenimo kokybės indeksas, balais (2019 m. – 52, 2025 m. – 57, 2030 m. – 63);
 2.2.4. socialinių būstą gavusių asmenų (šeimų) dalis nuo jo laukiančių asmenų (šeimų) skaičiaus, proc. (2020 m. – 7,9 proc., 2025 m. – 42 proc., 2030 m. – 88 proc.);
 2.2.5. socialines paslaugas gaunančių tikslinės grupės asmenų dalis nuo bendro gyventojų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, skaičiaus, proc. (2019 m. – 15,8 proc., 2025 m. – 17 proc., 2030 m. – 25 proc.).

1 problema – daugiau nei trečdalis neįgaliųjų ir šeimų, auginančių neįgalų vaiką, skursta ar patiria socialinę atskirtį.

Lietuvos Statistikos departamento duomenimis 2021 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 2 mln. 795,1 tūkst. nuolatinių gyventojų. Pagal amžiaus struktūrą 65 proc. priklausė darbingo amžiaus¹ grupei, iš kurių apie 8 proc. buvo ribotai darbingi dėl negalios (38 proc. darbingumas siekė 45- 55 proc. (lengva negalia), 47,8 proc. turėjo 30- 40 proc. darbingumą (vidutinė negalia) ir 14 proc. buvo pripažinta sunki negalia, kurių darbingumas sudarė 0 – 25 proc.).

¹ EUROSTAT duomenimis darbingu amžiumi laikoma 15-64 m.

Darbingo amžiaus negalią turinčių asmenų dalis nuo darbingo amžiaus populiacijos dalies pasiskirstymas pagal apskritis 2018-2020 m. laikotarpiu pavaizduota 1 lentelėje. 2018–2020 metų laikotarpiu bendras darbingo amžiaus asmenų, kuriems buvo nustatyta negalia, skaičius mažėjo, tačiau nežymiai daugėjo vaikų su sunkia negalia. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis 2018 m. sunki negalia buvo nustatyta 2720 vaikų iki 18 m., 2019 m. – 2921 vaikui, 2020 m. – 3033 vaikams.

1 Lentelė: Darbingo amžiaus neįgalią turinčių asmenų procentinė dalis nuo darbingo amžiaus asmenų dalies pagal apskritis 2018-2020m.

Apskritis	2018 m.				2019 m.				2020 m.			
	Gyventojų skaičius aps.	Darbingo amžiaus gyventojai (15- 64 m.) proc.	Neįgaliųjų skaičius	Neįgaliųjų proc. nuo visų apskrities gyventojų	Gyventojų skaičius aps.	Darbingo amžiaus gyventojai (15- 64 m.) proc.	Neįgaliųjų skaičius	Neįgaliųjų proc. nuo visų apskrities gyventojų	Gyventojų skaičius aps.	Darbingo amžiaus gyventojai (15- 64 m.) proc.	Neįgaliųjų skaičius	Neįgaliųjų proc. nuo visų apskrities gyventojų
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Alytaus	138095	64,3	12533	9,08	135906	64,0	13302	9,79	134055	63,6	12809	9,56
Kauno	563112	64,9	48072	8,54	561430	64,8	45051	8,02	562891	64,7	43159	7,67
Klaipėdos	317252	64,9	24480	7,72	317722	64,7	26148	8,23	320014	64,5	25318	7,91
Telšių	134139	65,2	9907	7,39	132082	64,9	11481	8,69	130629	64,6	11359	8,70
Marijampolės	141287	65,1	13709	9,70	138678	64,9	13657	9,85	136657	64,7	13471	9,86
Panevėžio	218726	64,1	20277	9,27	214617	63,8	20855	9,72	211162	63,4	20361	9,64
Šiaulių	265467	64,8	27470	10,35	262487	64,7	29751	11,33	261429	64,6	29321	11,22
Utenos	129639	64,0	11731	9,05	127029	63,6	12099	9,52	124965	63,2	11603	9,28
Vilniaus	805367	66,8	50980	6,33	810538	66,6	51214	6,32	820725	66,6	50116	6,11
Tauragės	95817	64,8	8349	8,71	93695	64,6	9380	10,01	91822	64,0	9113	9,92

Informacijos šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas

SADM duomenimis, 2020 m. tik 28 proc. darbingo amžiaus neįgaliųjų dalyvavo darbo rinkoje, kai tuo tarpu Europos Sąjungos šalyse šis rodiklis vidutiniškai siekia 40,7 proc.

Atsižvelgiant į negalios sunkumą, aktyviai darbo rinkoje dalyvauja 29 proc. vidutinę ir 48 proc. lengvą negalią turinčių asmenų nuo bendro darbingo amžiaus neįgalių asmenų skaičiaus. Lietuvoje asmenų su negalia nedarbo lygis yra vienas didžiausių Europos Sąjungoje (Europos Sąjungos šalyse šis rodiklis vidutiniškai siekia 40,7 proc.). Jungtinių Tautų (toliau – JT) Neįgaliųjų teisių komitetas yra išreiškęs didelį susirūpinimą dėl žemo neįgaliųjų užimtumo lygio ir dėl nekintamai akcentuojamos segreguotos darbo aplinkos, kaip antai socialinių įmonių, kurioms skiriamos Europos Sąjungos (toliau – ES) lėšos. Komitetas rekomendavo Lietuvai, glaudžiai bendradarbiaujant su neįgaliesiems atstovaujančiomis organizacijomis, parengti bei įgyvendinti veiksmingas strategijas ir programas, skirtas neįgaliųjų užimtumui padidinti atviroje darbo rinkoje, panaikinus segreguotas darbo aplinkas ir nukreipus investicijas taip, kad būtų skatinamas neįgaliųjų

profesinis rengimas, galimybė naudotis pritaikymais darbo vietoje, tinkamų sąlygų patalpose sudarymas ir privačių bei valstybinių darbdavių mokymas, kaip nustatyta JT Darnaus vystymosi darbotvarkės 2030 tikslo Nr. 8 uždavinyje 8.5.²

2020 m. rugsėjo 7 d. Valstybinio audito ataskaitoje Nr. VAE-9 „Asmenų su negalia socialinė integracija“ nurodoma, kad dalis asmenų su negalia negauna individualius poreikius atliepančių kompleksinių paslaugų, nes pagalbos poreikiai nustatomi skirtingose institucijose, veiksmų koordinavimas ir keitimasis informacija tarp jų nevyksta, nestebima, ar teikiama pagalba padeda gyventi savarankiškai. Audito metu atlikto atvejo tyrimo rezultatai atvejo tyrimo rodo, kad tik 13 proc. asmenų, kuriems buvo nustatytas pagalbos poreikis, savivaldybėse gavo specialiąsias paslaugas. 2006 m. sausio 19. Priimtas Socialinių paslaugų įstatymas 8 straipsnyje specialiąsias socialines paslaugas skirsto į socialinės priežiūros paslaugas, kurios yra visuma paslaugų, kuriomis asmeniui (šeimai) teikiama kompleksinė pagalba, kuriai nereikia nuolatinės specialistų priežiūros ir socialinės globos paslaugas, kurios yra visuma paslaugų, kuriomis asmeniui teikiama kompleksinė pagalba, kuriai reikia nuolatinės specialistų priežiūros. 35 proc. asmenų su negalia pagalbos nesikreipė ir savivaldybės neturėjo informacijos apie juos.³

Šeimos, auginančios vieną ar daugiau vaikų, turinčių negalią, susiduria su papildomais sunkumais, susijusiais su tokio vaiko priežiūra. 2019 m. atlikto tyrimo „Neįgalaus vaiko teisių užtikrinimo ir pagalbos šeimai tyrimo, įvertinant JT Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“ duomenimis 84,3 proc. respondentų nurodė, jog augina vieną negalią turintį vaiką, 13,7 proc. augino du, o 2 proc. – tris ir daugiau negalią turinčių vaikų. Skirtingose šeimose augantys vaikai pasiskirsto panašiai pagal negalios lygį: vieniši tėvai augina 16,2 proc. vaikų, turinčių lengvą neįgalumo lygį, 51,2 proc. – vidutinį, 32,5 proc. – sunkų. Atliktas tyrimas atskleidė, kad remiantis užsienio šalių patirtimi, nustatyta, kad vidutiniškai per dieną šeimos narys prižiūrintis neįgalią turinį vaiką (maitinimui, vaistų vartojimui, teikiant pagalbą judėti po namus ir už namų ribų ir pan.) skiriama apie 6 val. Jeigu šeimos narys neatsisako apmokamo darbo ir derina jį su negalią turinčio šeimos nario priežiūra namuose, jam nelieka laiko ne tik atokvėpiui, laisvalaikiui, bet ir pilnaverčiam miegui. Neformalios pagalbos teikimą būtina vertinti tęstinio laiko, t. y. viso gyvenimo perspektyvos požiūriu. Dauguma šeimos narių savo gyvenimo pokyčius žmogaus su negalia rūpinimosi pradžioje apibūdina kaip radikalius, susijusius su visų gyvenimo sričių pertvarka. Neformalios pagalbos teikimo pradžia neišvengiamai siejosi su atsiradusia būtinybe atsisakyti arba keisti buvusią darbinę veiklą, atsiradusia socialine izoliacija, neigiamais pokyčiais šeiminių santykių kontekste, nepritekliais ir pan.

2020 m. atliktame tyrime⁴ nustatyta, jog 10 proc. neįgaliuosius slaugančių/prižiūrinčių asmenų išsiskyrę ir yra teigiama, kad paauglystės laikotarpis vienas sunkiausių tėvams, besirūpinantiems vaikais su negalia, būtent 13-22 metų amžiaus laikotarpiu reikšmingai išaugo prašymų skaičius institucinei globai. Trečdaliu tyrimo respondentų – tėvų (globėjų) slaugos ar priežiūros krūvis per didelis, kad jį būtų galima derinti su darbu, todėl dalies žmonių su negalia tėvų (globėjų), dažniausiai – moterų, visiškai iškrenta iš darbo rinkos. Kita dalis – apie 70 procentų – derina darbo ir šeimos įsipareigojimus, tačiau tik nedidelė dalis respondentų geba dirbti visu krūviu. Išlikę darbo rinkoje, dėl artimojo priežiūros priversti mažinti darbo krūvį. Dėl atsisakytos darbinės veiklos trečdalis tyrimo dalyvių pajamos sumažėjo 889 eurai, dėl sumažėjusio darbo krūvio – 400 eurų. Paskaičiuota, kad darbo našumo finansinis nuostolis, susijęs su būtinybe teikti neformalią pagalbą ir patiriama nuolatine emocine našta (minčių ir emocijų sumaištimi), siekia 477 eurus per mėnesį.

² Jungtinių Tautų Darnaus vystymosi darbotvarkės 2030 tikslas Nr. 8 – Skatinti tvarų, visaapimančią ir darnų ekonominį augimą, produktyvų įdarbinimą ir tinkamą darbą.

<https://orangeprojects.lt/lt/tikslai/Darnaus-vystymosi-darbotvarke>

³ <https://www.lrs.lt/sip/getfile?guid=3ae6e696-9a98-4e82-af09-0f0d4fd0adfd>

⁴ Tyrimas „Teikiamos pagalbos dėl šeimos narių su ilgalaikė negalia masto šeimoms ir šeimose vertinimas“, Lietuvos negalios organizacijų forumas, <https://www.lnf.lt/wp-content/uploads/2021/07/Tyrimas.pdf>

Daugumai šeimose gyvenančių žmonių su negalia bei jų šeimoms teikiama formali pagalba (socialinės, sveikatos, ugdymo paslaugos) yra ribota, mažos apimties ir nenka tesumažina neformalios pagalbos, kurią papildomai turi užtikrinti pati šeima savo artimųjų pagalba, poreikį. Taip pat pastebimas teikiamų formalių paslaugų fragmentiškumas, dažnai jos yra laikinos savo trukme arba apmokamos. Trūksta net ir apmokamų paslaugų. Papildomos išlaidos (be įprastai skiriamų maistui, ūkiui, aprangai ar kt.), skiriamos įsigyti žmogui su negalia reikalingas nekomensuojamas priemonės, paslaugas ar vaistus yra prilyginamos gaunamų socialinių išmokų dydžiui, todėl lengva suprasti šeimos nario siekį ir būtinybę išsaugoti turimą apmokamą darbą, kuris leistų užtikrinti būtiniausius visos šeimos poreikius.

Tiek mokslinė literatūra⁵, tiek organizacijos ir įstaigos⁶, teikiančios paslaugas vaikams, turintiems negalią ar specialiųjų poreikių bei jų šeimos nariams nurodo, kad šeimos dažnai susiduria su kompleksinėmis problemomis dėl vaiko negalios ar specialiųjų poreikių, kurios, savo ruožtu, didina ir valstybei tenkančią našta, susijusią su psichinės sveikatos paslaugomų poreikio didėjimu, vaiko globa, skurdu ir pan. 2019 m. Lietuvoje skurdo riziką patyrė 31,3 proc. asmenų su negalia. Šis rodiklis per paskutinius metus sumažėjo 3,7 proc. punktais, tačiau lyginant 2018 m. duomenis jis žymiai viršija ES vidurkį (Lietuva – 35 proc., ES – 21,3 proc.).⁷ Tyrimai rodo, kad statistiškai reikšmingai negalią turinčių asmenų arba vaikus su sunkia negalia auginančius šeimų materialinė padėtis priklauso nuo įsigyto išsilavinimo ir galimybės dirbti. Neįgalaus vaiko teisių užtikrinimo ir pagalbos šeimai tyrimas, įvertinant JT Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje⁸ atskleidė, kad 37 proc. respondentų šeimose, auginančiose vaikus su negalia, bent vienas iš tėvų nedirba. Šeimų nariams, kurie norėtų ir galėtų grįžti į darbo rinką, trūksta integruotų ir bendruomeninių paslaugų, skirtų jiems bei jų prižiūrimiems neįgaliesiems ar senyvo amžiaus asmenims.

Taip pat pastebimi ir teisinio reguliavimo horizontalaus veikimo trūkumai, siekiant diegti integruotas socialines, sveikatos, švietimo paslaugas. Nors 2013 m. buvo patvirtinta Nacionalinė neįgaliųjų socialinės integracijos 2013–2020 metų programa⁹, kuria siekiama sukurti darnią aplinką ir sąlygas veiksmingai plėtoti asmenų su negalia socialinės integracijos procesus Lietuvoje ir užtikrinti nacionalinių teisės aktų, nustatančių asmenų su negalia socialinę integraciją bei lygias galimybes, taip pat JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo, ratifikuoto Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimo“¹⁰ nuostatų įgyvendinimą – šį tikslą pavyko pasiekti tik iš dalies. Dažnai siekiant greitai reaguoti į besikeičiančią situaciją ir paslaugų trūkumą skirtingose srityse, daromi atskirų sistemų, pakeitimai jų nesuintegruojant ir nematant „bendro paveikslo“.

Tai atspindi ir neįgaliųjų gyvenimo kokybės indeksas¹¹, kuriuo vertinama svarbių neįgaliųjų gyvenimo kokybei sričių – neįgaliųjų poreikių tenkinimo, fizinės ir informacinės aplinkos prieinamumo, neįgaliųjų užimtumo ir dalyvavimo kultūros ir sporto veiklose bei neįgaliųjų teisių gynimo ir socialinio aktyvumo

⁵ Pvz., UNICEF, Family Fund vertinimai ir tyrimai; Taderera, C. (2017), Hall, H. (2017), Gilmore, L. (2018), Pepperell, A. (2018), Kurian, M. (2018), kt.

⁶ Ruošiant šį dokumentą, buvo organizuoti susitikimai ir aplankytos šios organizacijos ir įstaigos, teikiančios paslaugas vaikams, turintiems negalią ir (ar) specialiųjų poreikių ir jų šeimų nariams: labdaros ir paramos fondas „Mamų unija“, specialusis lopšelis-darželis „Čiauškutis“ ir viešojo įstaiga „Šv. Pranciškaus vilties miestas“.

⁷ https://www.vkontrolė.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=25162

⁸ <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/2019.12.20-Galutin%C4%97-ataskaita-Pateikta-NRD.pdf>

⁹ <http://www.ndt.lt/nacionaline-programa/>

¹⁰ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.373548?jfwid=j9ohh9rnt>

¹¹ Indeksas apskaičiuojamas pagal Neįgaliųjų reikalų departamento sukurta skaičiavimo metodą, vertinant svarbių neįgaliųjų gyvenimo kokybei sričių - neįgaliųjų poreikių tenkinimo, fizinės ir informacinės aplinkos prieinamumo, neįgaliųjų užimtumo ir dalyvavimo kultūros ir sporto veiklose bei neįgaliųjų teisių gynimo ir socialinio aktyvumo statistinių rodiklių visumą. <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/valstybes-kontroles-auditas-savivaldybese-socialinems-paslaugoms-skiriamas-nepakankamas-demesys>

statistinių rodiklių visuma. Neįgaliųjų reikalų departamento duomenimis, neįgaliųjų gyvenimo kokybės indekso augimo dinamika nuo 2017 m. yra nežymi ir augo nuo 48,76 2017 m. iki 50,64- 2020 m.

2 Lentelė. Neįgaliųjų gyvenimo kokybės indekso dinamika pagal apskritis 2018- 2019 m.

Apskritys	Neįgaliųjų gyvenimo kokybės indeksas	
	2018 m.	2019 m.
Alytaus	47,75	50,66
Kauno	51,56	54,44
Klaipėdos	49,77	57,77
Telšių	52,27	53,38
Marijampolės	53,02	57,64
Panevėžio	48,25	58,79
Šiaulių	52,03	48,84
Utenos	49,00	54,60
Vilniaus	51,94	51,53
Tauragės	41,30	47,69

Informacijos šaltis: Neįgaliųjų reikalų departamentas prie SADM ¹²

Yra trūkumų ir pačiame negalios nustatymo modelyje – jis nekoreliuoja su individualių poreikių vertinimu ir su individualius poreikius atitinkančios pagalbos asmeniui teikimu, neįgalių asmenų integracija į darbo rinką. Nėra vertinama kaip asmenų turimi ilgalaikiai fiziniai, psichikos, intelekto sutrikimai, sąveikaudami su įvairiomis kliūtimis, trukdo asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime ir kokias individualias priemones bei paslaugas reikia asmeniui suteikti, kurios pašalintų ar sumažintų esamas kliūtis būti visaverčiu visuomenės nariu. Taip pat nėra vertinama aplinkos veiksnių įtaka asmens darbingumui ir savarankiškumui

Tarptautinė patirtis rodo, kad institucinėje globoje, kai įstaigoje gyvena iki kelių šimtų gyventojų, gyvenančiųjų gyvenimo kokybė negali prilygti gyvenimui bendruomenėje, gaunant ten įvairiapusišką kompleksinę pagalbą. Tokios institucijos yra „terpė“ žmogaus teisių pažeidimams plisti. 2020 m. pradžioje 31-oje socialinės globos įstaigoje, kurios savininko teises ir pareigas įgyvendina Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (toliau – SADM), buvo teikiamos ilgalaikės socialinės globos paslaugos daugiau nei 6 tūkst. asmenų, kuriems nustatyta proto negalia ir (ar) psichikos sutrikimai. Nemaža dalis neįgaliųjų, gyvenančių institucinėje globoje, yra gana savarankiški ir galėtų gyventi savo šeimose arba bendruomenėje, jeigu būtų sukurtos tam reikiamos sąlygos. Šiuo metu pagalbos neįgaliesiems, ypač turintiems psichinę negalią, pagalba bendruomenėje yra nepakankamai išvystyta.

¹² <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Stebesenos-ataskaita-2015.docx>

Paslaugų prieinamumas neįgaliesiems Lietuvos regionuose skiriasi, skiriasi ir savivaldybių aktyvumas sprendžiant asmenų su negalia problemas. Valstybės kontrolės duomenimis¹³, 50 proc. savivaldybių sudarydamos socialinių paslaugų planus, neišsiaiškino socialinių paslaugų poreikio neįgaliesiems. Remiantis tyrimo¹⁴ išvadomis, neformalios pagalbos (šeimos narių su ilgalaikė negalia slauga ir priežiūra šeimose, negaunant formalios valstybės ir savivaldybių teikiamos pagalbos) vienam neįgaliajam per mėn., piniginė vertė (eurais) yra 1548 eurai., o neformalios pagalbos teikimo netiesioginiai kaštai (sumažintas apmokomojo darbo laikas ir, atitinkamai, „prarastos“ darbinės pajamos) – 889 eurai/mėn., neįgaliojo vienam iš tėvų (globėjų) atsisakius darbo ir apie 400 eurų/mėn. dėl darbo krūvio sumažėjimo. Dirbančiųjų pilną darbo laiką požiūriu, darbo našumo „nuostolis“ siekia 477 eurus/mėn.

Rūpinantis šeimoje gyvenančiu žmogumi su negalia, prižiūrintis jį šeimos narys patiria ilgalaikių pasekmių – išgyvena didelį susirūpinimą, patiria nuovargį, jaučia nuolatinį nerimą. Patiriama streso lygio vidurkis siekia 45,15 balų (iš galimų 88 balų): 15 proc. asmenų patiria sunkų nuovargį, o 47 proc. žmogų su negalia prižiūrinčių šeimos narių nuovargis vertinamas kaip vidutinis – sunkus. Pagrindiniai nuovargio šaltiniai – baimė dėl žmogaus su negalia ateities, per didelė jo priklausomybė nuo pagalbą teikiančio šeimos nario, taip pat bandymas suderinti žmogaus su negalia priežiūrą su kitomis nuolatinėmis pareigomis namuose ir darbe.

Integrali pagalba – tai kompleksiskai teikiama socialinė globa ir slauga neįgaliesiems vaikams, darbingo amžiaus neįgaliesiems asmenims, senyvo amžiaus asmenims jų namuose, konsultacinė pagalba šeimos nariams, prižiūrintiems neįgalius artimuosius. Nuo 2015 m. tokias paslaugas gavo 5340 asmenų (šeimų), jas teikė 186 mobiliosios komandos, konsultuota 2762 šeimos nariai, apmokyti 1598 mobiliųjų komandų darbuotojai ir savanoriai. Šiuo metu integralios pagalbos paslaugos teikiamos visose savivaldybėse, tačiau 2020 m. geriausiai šis paslaugų poreikis buvo tenkinamas Marijampolės, Alytaus ir Šiaulių miestų, Elektrėnų ir Vilkaviškio rajono savivaldybėse.

Ligos, senatvės, bedarbio ir neįgalumo išmokų minimalūs dydžiai yra nepakankami pagal Europos socialinės chartijos (pataisytos) 12 straipsnio 1 punkto reikalavimus. Socialinės paramos ir šalpos pensijų dydžiai yra nepakankami pagal Europos socialinės chartijos (pataisytos) 13 straipsnio 1 punkto reikalavimus. Europos Tarybos (toliau – ET) šalių narių piliečiams taikomas 5 metų gyvenimo Lietuvoje reikalavimas siekiant gauti socialinę paramą prieštarauja Europos socialinės chartijos (pataisytos) 13 straipsnio 1 punkto reikalavimams. Šeimos išmokų dydžiai yra nepakankami žymiai daliai šeimų, neužtikrinamas vienodas požiūris į ET šalių narių piliečius dėl per ilgo gyvenimo Lietuvoje reikalavimo siekiant gauti šeimos išmokas.

Neįgalųjų skurdo riziką ar absoliutų skurdą (2020 m. vidutinė netekto darbingumo pensija siekė 245,45 Eur, vidutinė invalidumo pensija – 301,93 Eur) lemia nepakankamas socialinės apsaugos sistemos finansavimas.

Europos parlamentas (toliau – EP), ET ir JT įpareigoja valstybes nares imtis tinkamų priemonių, užtikrinti asmenims su negalia lygiai su kitais asmenimis prieigą prie, *inter alia*, informacinių ir ryšių technologijų ir sistemų, rengti ir skleisti visuomenei teikiamų socialinių paslaugų prieinamumo būtiniausias standartus ir gaires bei stebėti, kaip jie įgyvendinami, ir skatinti naujų informacijos ir ryšių technologijų ir sistemų, įskaitant internetą, prieinamumą asmenims su negalia. Valstybės narės yra raginamos pateikti visiems piliečiams informaciją apie jų teises, susijusias su socialine apsauga, ir sukurti patogias ir administracines naštas nedidinančias sistemas, padedančias gerinti socialinės paramos administravimo kokybę. Siūloma supaprastinti paramos gavimo procesą, teikiant visą priklausančią paramą „vieno langelio“ principu, kartu užtikrinant asmenų, turinčių gauti paramą, informuotumą.

¹³ <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/valstybes-kontroles-auditas-savivaldybese-socialinems-paslaugoms-skiriamas-nepakankamas-demesys>

¹⁴ Tyrimas „Teikiamos pagalbos dėl šeimos narių su ilgalaikė negalia masto šeimoms ir šeimose vertinimas“, Lietuvos negalios organizacijų forumas, <https://www.lnf.lt/wp-content/uploads/2021/07/Tyrimas.pdf>

Pašalinus ar sumažinus priežastis dėl kurių neįgaliesiems nesudaromos galimybės jaustis lygiaverčiais visuomenės nariais, pagerės neįgaliųjų gyvenimo kokybę, sumažės jų socialinė atskirtis ir skurdas. Taip pat bus sudarytos galimybės neįgalius vaikus ar sunkią negalią prižiūrintiems šeimos nariams, efektyviau derinti darbo ir šeimos įsipareigojimus, asmeninius ir visuomeninius poreikius.

Spręstinos 1 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

- 1.1. nekoordinuotai ir nekompleksiškai teikiamos socialinės integracijos, sveikatos ir švietimo (ugdymo) paslaugos asmenims, turintiems įgimtą ar įgytą negalią;
- 1.2. nustatant negalią, vadovaujama tik medicininiais kriterijais, neatsižvelgiama į individualius poreikius ir jų tenkinimo galimybes;
- 1.3. dėl nepritaikytos viešųjų paslaugų infrastruktūros net 65 proc. neįgaliųjų patiria sunkumų savarankiškai gyvendami, naudodamiesi viešosiomis paslaugomis, įsigydami prekių ar paslaugų;
- 1.4. nesukurtos tinkamos sąlygos šeimoms, auginančioms ar prižiūrinčioms neįgalius asmenis, derinti šeimos įsipareigojimus ir darbą;
- 1.5. nevienodas paslaugų neįgaliesiems prieinamumas savivaldybėse, menkas savivaldybių įsitraukimas į bendruomeninių paslaugų planavimą ir organizavimą;
- 1.6. darbuotojams, teikiantiems pagalbą ir paslaugas neįgaliesiems, trūksta specialiųjų darbo su neįgaliaisiais ir jų šeimos nariais žinių;
- 1.7. trūksta paslaugų (atokvėpio) šeimos nariams, prižiūrintiems namuose asmenį, turintį sunkią negalią;
- 1.8. negalios išmokos (pensijos ir tikslinės kompensacijos) neužtikrina tinkamo specialiųjų poreikių, susijusių su negalia, patenkinimo, nes yra mažesnės nei skurdo rizikos riba;
- 1.9. nepakankamas visuomenės supratimas apie neįgaliųjų įtraukties į bendruomeninį gyvenimą svarbą ir individualius neįgaliųjų poreikius:
 - 1.9.1. nesistemiškai vykdomos diskriminacijos neįgaliųjų atžvilgiu mažinimo ir visuomenės nuostatų keitimo priemonės;
 - 1.9.2. pačių neįgaliųjų diskriminacijos atvejų atpažinimo gebėjimų trūkumas;
 - 1.9.3. trūksta darbdavių, švietimo įstaigų, valstybės ir savivaldybės institucijų ir įstaigų, teikiančių viešąsias paslaugas, supratingumo apie šeimų, auginančių vaiką su negalia ar prižiūrinčių neįgalų šeimos narių, poreikius;
 - 1.9.4. neįgaliųjų nevyriausybinėms organizacijoms trūksta kompetencijos atstovaujant neįgalių asmenų ar jų šeimos narių teises.

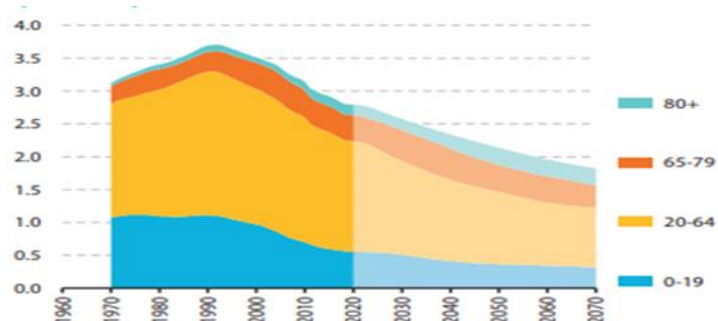
2 problema – daugiau nei trečdalis vyresnio amžiaus (65+) ¹⁵ žmonių patiria skurdą ar socialinę atskirtį.

Visuomenės senėjimas – ilgalaikė tendencija, kurią atspindi kintanti gyventojų struktūra. Dėl mažėjančio gimstamumo mažėja vaikų skaičius, mažėja darbingo amžiaus žmonių (15- 64 metų) dalis, didėja vyresniojo amžiaus (65+) gyventojų dalis. Kitas visuomenės senėjimo aspektas – laipsniškas pačių vyresniojo amžiaus gyventojų senėjimas, nes santykinis labai senų gyventojų segmento dydis auga sparčiau už bet kurį kito gyventojų amžiaus segmentą. Pagal Eurostato atliktus tyrimus prognozuojama, kad 2019–2100 m. 80 metų arba vyresnio amžiaus žmonių dalis ES 27 visuomenėje padidės du su puse karto: nuo 5,8 proc. iki 14,6 proc. ¹⁶

¹⁵ Šioje PP nagrinėjama senatvės pensinio (65+ m.) amžiaus sukakusių asmenų grupė

¹⁶ Gyventojų skaičiaus prognozės ES (EUROPOP 2019), https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_population_projections&oldid=497115

1 pav. Lietuvos gyventojų skaičius (mln.) pagal amžiaus grupes pokytis 1960 -2070 m.

Šaltinis: Eurostato duomenys

Lietuvos statistikos departamento (toliau – LSD)¹⁷ duomenimis, demografinės senatvės koeficientas, nusakantis, kiek pagyvenusių (65 m. ir vyresnio amžiaus) žmonių tenka šimtui vaikų iki 15 m. amžiaus, 2020 m. buvo 132. Pagal šį rodiklį seniausios savivaldybės yra Ignalinos r. sav. – 258, Ankščių r. sav. – 243, Molėtų r. sav. – 213, Zarasų r. sav. -208, Rokiškio r. sav. - 208, Biržų r. sav. -207, Varėnos r. sav. -205, Kelmės r. sav. – 194, Kupiškio r. sav. - 197, jauniausios – Klaipėdos r. sav. – 90, Vilniaus r. sav.- 94, Vilniaus m. sav. – 95, Neringos sav.- 96, Kauno r. sav. – 98. Išlaikomo amžiaus pagyvenusių žmonių koeficientas, nusakantis, kiek pagyvenusių (65 m. ir vyresnio amžiaus) žmonių tenka šimtui 15–64 m. amžiaus gyventojų, 2020 m. siekė 31. Prognozuojama, kad 2030 m. kas ketvirtas, o 2060 m. - kas trečias Lietuvos gyventojas bus vyresnis nei 65 m.

Lietuvai įstojus į ES ir atsivėrus platesnėms galimybėms sėkmingai integruotis į tarptautinę darbo rinką, emigracijos mastai augo: nuo 2004 iki 2018 m. iš Lietuvos išvyko 652 tūkst. gyventojų. Daugiausiai tai jauni, 20–39 m., amžiaus asmenys. Nuo 1990 iki 2019 m. Lietuvos populiacija susitraukė beveik 1 mln. gyventojų, nuo 3,7 mln. iki 2,8 mln. gyventojų, o vidutinė šalies gyventojų amžiaus mediana padidėjo 11 metų ir šiuo metu siekia 44 m. Tai reiškia, kad jau šiandien pusė šalies gyventojų yra vyresni negu 44 m. Senstanti visuomenė reiškia didesnes sveikatos ir socialinės apsaugos išlaidas, tad ir didėjančią našta dirbantiems. Šiuo metu šias išlaidas dalinasi didesnė santykinė darbingo amžiaus gyventojų dalis, tačiau šalies darbo jėgos potencialas ilgai mažės, o vyresnio amžiaus žmonių dalis populiacijoje augs. Su naujais iššūkiais susidurs ne tik valstybės paslaugų sistema, bet ir darbo rinka. Šiuo metu gausiausios darbingo amžiaus kartos 40-mečiai ir 50-mečiai artėja prie pensinio amžiaus ir ilgai trauksis iš darbo rinkos. Jaunesnių asmenų kartos yra mažesnės, todėl išliekant dabartinėms tendencijoms esamas bendras darbingo amžiaus gyventojų skaičius trauksis. Tiesa, vyresnio amžiaus gyventojai darbo rinkoje lieka vis ilgiau: auga pensinio amžiaus sulaukusių, tačiau darbo rinkoje liekančių, gyventojų dalis.¹⁸

Demografinė šalies situacija ir auganti senyvo amžiaus žmonių dalis lemia, jog senyvo amžiaus asmenų grupei yra būdinga problematika. Aktyvaus senėjimo indeksas (toliau – ASI), matuojantis vyresnio amžiaus žmonių gerovę, rodo, kad Lietuva atsilieka nuo ES vidurkio. Prasčiausiai vertinamas vyresnio amžiaus

¹⁷ <https://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?hash=034d4fb3-8aa3-4404-af10-5ed7e15f3310#/>

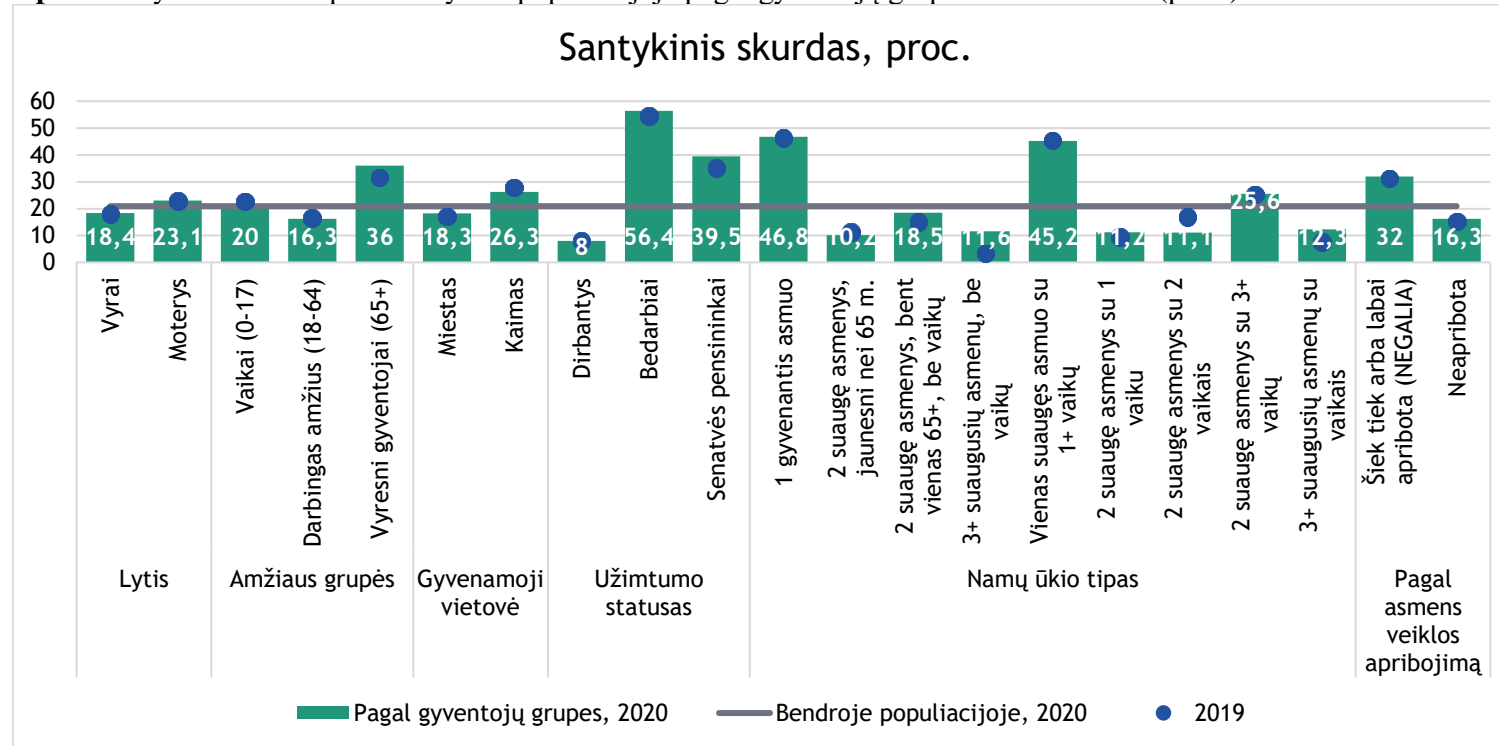
¹⁸ STRATA, Žmogiškojo kapitalo būklė. Kryptis – darbo rinka, 2019

socialinio įtraukimo ir dalyvavimo visuomenėje komponentas. Žemesni nei ES vidurkis yra fizinio aktyvumo, saugumo, sveikatos paslaugų prieinamumo, mokymosi visą gyvenimą, gyvenimo trukmės virš 55 metų, sveikos gyvenimo trukmės virš 55 metų. Pagal vyresnio amžiaus žmonių mokymosi visą gyvenimą aspektą Lietuva užima 22 poziciją tarp 28 ES šalių (dalyvauja tik 2,2 proc. vyresnio amžiaus žmonių). Kiek geresni rezultatai nustatyti informacijos ir komunikacinių technologijų naudojimo srityje: bent kartą per savaitę (ar dažniau) 55–74 metų gyventojai, naudojančios informacines technologijas, sudaro 39 proc. Tačiau ir čia Lietuva užima tik 21 poziciją tarp 28 ES šalių. Eurostato duomenimis tik 12 proc. 65–74 metų asmenų turi bazinius skaitmeninius įgūdžius, o ES šalių vidurkis siekia 26 proc.. Vyresnio amžiaus asmenys yra sukaukę didelę profesinę ir gyvenimo patirtį, todėl svarbu sudaryti galimybes šią patirtį panaudoti dalyvaujant darbo rinkoje.

Dalyvavimas darbo rinkoje vyresnio amžiaus asmenims reiškia didesnes pajamas, galimybę dalyvauti socialiniuose tinkluose, taip pat pojūtį, kad jie yra reikalingi, galėdami prisidėti prie bendros gerovės kūrimo, kol gali ir to pageidauja. Kaip ir kitose mažų pajamų šalyse viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl stengiamasi išlikti darbo rinkoje, sulaukus pensinio amžiaus, yra finansinė, nes tai galimybė gauti papildomų pajamų prie senatvės pensijos ir taip bent minimaliai tenkinti būtiniausius poreikius. LSD duomenimis¹⁹ 2020 m. didžiausias skurdo rizikos lygis buvo 65 metų ir vyresnių asmenų amžiaus grupėje. 2020 m. jis sudarė 36 proc. ir, palyginti su 2019 m., padidėjo 4,4 proc. Vidutinė senatvės pensija pajamų tyrimo laikotarpiu (2019 m.) buvo 344,4 EUR ir sudarė 80,1 proc. skurdo rizikos ribos. Vidutinė senatvės pensija jau kelerius metus yra mažesnė už skurdo rizikos ribą, o pajamų tyrimo laikotarpiu šis skirtumas dar padidėjo: vidutinė senatvės pensija išaugo mažiau nei skurdo rizikos riba. Negalią turinčių asmenų skurdo rizikos lygis 2020 m. taip pat padidėjo 0,7 proc. punktais ir sudarė 32 proc.

¹⁹ <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=248175>

2 pav. Santykinio skurdo pasiskirstymas populiacijoje pagal gyventojų grupes 2019-2020 m. (proc.)

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas

Palyginimui, šalyse, kur pensijos didesnės, pavyzdžiui, Skandinavijos šalyse, nuo 40 iki 80 proc. pensininkų dirba ne todėl, kad reikalingos papildomos pajamos, bet dėl emocinio pasitenkinimo, kurį teikia darbas. Lietuvoje pensinio amžiaus gyventojai dažniausiai dirbdami siekdami gauti papildomų pajamų savo būtinausiems poreikiams patenkinti. Net ketvirtadalis pensinio amžiaus dirbančių dirbo mažai apmokamame aptarnavimo paslaugų sektoriuje, rečiau dirba sektoriuose, pasižyminčiuose didesnėmis vidutinėmis pajamomis, tokiuose kaip finansinė ir draudimo veikla bei informacinės ir ryšių technologijos.

Nemaža dalis vyresnių nei 65 m. valstybės tarnautojų būtų linkę tęsti darbą valstybės tarnyboje, tačiau to padaryti negali dėl nustatytų amžiaus apribojimų, lankstesnių užimtumo formų, ribotų galimybių dalyvauti mokymosi visą gyvenimą veiklose. 2020 m. tik 5,9 proc., suaugusiųjų dalyvavo mokymosi visą gyvenimą veiklose, o tai gerokai mažiau nei ES vidurkis – 10,9 proc. Suaugusiųjų švietimo sistema vangiai reaguoja į senėjančios visuomenės iššūkius ir reikalingų įgūdžių pokyčius, susijusius su skaitmenizavimu, darbo robotizavimu ir žalių darbo vietų paklausa. Trūkstant skaitmeninių įgūdžių vyresnio amžiaus asmenims sunkiau prisitaikyti prie kintančios aplinkos. Poreikio mokytis įgyvendinimas svarbus visais gyvenimo etapais. Mokymasis ir kvalifikacijos kėlimas yra ypač svarbūs, siekiant ilgiau išlikti darbo rinkoje, ugdyti gebėjimus ir kvalifikacijas, išlaikyti produktyvumą. Tai, kad mažai suaugusiųjų dalyvauja neformaliajame mokymesi, tampa kliūtimi sėkmingam šių asmenų konkuravimui darbo rinkoje ir dalyvavimui socialiniame gyvenime.

Siekiant sušvelninti mažėjančio darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus poveikį darbo rinkai, svarbu sudaryti geresnes galimybes įsidarbinti visiems²⁰. Vyresnio amžiaus asmenų išlikimas darbo rinkoje yra svarbus ir siekiant proporcingo įvairių amžiaus grupių asmenų dalyvavimo joje²¹.

Taip pat pastebima, jog vyresnio amžiaus asmenys susiduria su kur kas didesne psichikos sveikatos sutrikimų rizika – tarp dažniausiai pasitaikančių ligų ypač išsiskiria depresija, su nerimu susiję sutrikimai. Prie jų atsiradimo ir plitimo itin prisideda psichosocialiniai rizikos veiksniai – prastėjanti fizinė sveikata, artimųjų mirtis, įplaukų sumažėjimas, socialinė atskirtis, mažėjanti savivertė, gyvenimo tikslo praradimas, fizinio aktyvumo stoka, diskriminacinis visuomenės požiūris į senyvus žmones, vertybių sistemos kitimas, išskiriantis jaunuolius ir senus žmones²².

Vyresnio amžiaus namų ūkiai susiduria su energetiniu skurdu. 2017 m. apie 35 proc. namų ūkių, esančių skurdo rizikoje, gyveno prastos kokybės būstuose²³ ir negalėjo pakankamai šildyti būsto²⁴. Nors įvertinus turtą ir gaunamas pajamas, yra galimybė gauti kompensaciją už būsto šildymą, o nepasiturintiems gyventojams, kurie renovuoja būstą ir turi teisę į būsto šildymo išlaidų kompensaciją – gauti 100 proc. apmokamas banko suteiktas kreditas ir palūkanos, Eurostato duomenimis, Lietuvoje net 43 proc. vienišų vyresnio amžiaus žmonių negali išlaikyti savo namų pakankamai šiltų, tuo tarpu ES šalių vidurkis siekia tik 10 proc. Šiek tiek geresnė situacija 2 asmenų namų ūkiuose, tačiau čia irgi Lietuva gerokai atsilieka nuo ES šalių vidurkio. Lietuvoje atitinkamai – 33,9 proc., o ES – 6,6 proc.

Augant vyresnio amžiaus žmonių skaičiui visuomenėje, didėja ir socialinių paslaugų poreikis šiai visuomenės grupei, kuris nėra pilnai patenkinamas.

Socialinių paslaugų teikimas yra savarankiška savivaldybių funkcija, tačiau socialinių paslaugų prieinamumas (trūksta paslaugų), jų kokybė ir įvairovė labai skiriasi, pasigendama išsamesnės gyventojų poreikių analizės savivaldybėms planuojant šias paslaugas. Sudėtinga ir nepritaikyta senyvo amžiaus asmenų poreikiams informavimo ir kreipimosi dėl pagalbos gavimo sistema. Nors SPIS Socialinio darbo posistemėje yra įdiegta galimybė savivaldybės darbuotojui nuvykus į asmens namus užpildyti jo prašymą paslaugoms gauti, tačiau kol kas ši galimybė nėra plačiai taikoma (dėl tam reikalinga įrangos stokos, darbuotojų nepasirengimo). Dėl institucijų keitimosi informacija ir bendradarbiavimo stokos, asmeniui nesuteikiama informacija jam prieinamu būdu, jis nenukreipiamas pagalbai, kai kuriuos dokumentus jam tenka rinkti pačiam ir pateikti socialinių paslaugų organizatoriams, ypač kai asmuo nesinaudoja informacinėmis technologijomis. 2021 m. pradžioje iš 1377 savivaldybių gyventojų, laukiančių eilėse socialinių paslaugų (jiems priimtas savivaldybės sprendimas skirti socialines paslaugas, bet jos nepradėtos teikti), 1074 buvo vyresni nei 65+ asmenys (78 proc.). Didžiausia eilė buvo laukiančių 65+ asmenų apsigyventi socialinės globos namuose – 576, gauti paslaugas - pagalbą į namus – 270, dienos socialinę globą (integralią pagalbą) į namus – 195. Maždaug pusė laukiančiųjų eilėse buvo asmenys su sunkia negalia. Tikėtina, kad poreikis šioms paslaugoms yra dar didesnis, nes dalis gyventojų tiesiog nesikreipia socialinių paslaugų ir naudojami neformaliai pagalba. Daliai senyvo amžiaus asmenų ar jų artimųjų, gauti paslaugas stacionarioje globos įstaigoje atrodo vienintelė išeitis užtikrinti tinkamą pagalbą praradusiam savarankiškumą asmeniui, kai artimieji neturi galimybės patys jį prižiūrėti namuose, kai asmuo yra vienišas, artimieji išvykę iš šalies, nes gyvenamojoje vietoje nėra kitokios tinkamos pagalbos pasiūlos arba apie tai trūksta

²⁰ JRC, Demographic Scenarios for the EU: Migration, Population and Education, 2019.

²¹ LRS 2018 09 20 nutarimas XIII-1484 „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos patvirtinimo“, https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/fbb35e02c21811e883c7a8f929bfc500/format/ISO_PDF/

²² UAB „Civitta“, *Psichikos sveikata skirtinguose gyvenimo tarpsniuose: geroji praktika ir perspektyvos Lietuvoje, 2017*

²³ https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=sdg_01_60&language=en

²⁴ Energetinio skurdo veiksniai: Žemas energijos vartojimo efektyvumas, aukštos energijos kainos, žemos pajamos.

Šaltinis: https://lsta.lt/wp-content/uploads/2019/02/Lekavicius_Energetinis_skurdas_20190130_papildytas.pdf ;

informacijos. Nepradėjus savalaikiai teikti tinkamos pagalbos į namus ar bendruomenėje savarankiškumą prarandančiam senyvo amžiaus asmeniui nebus suteikta galimybė tokiam asmeniui ilgiau oriai ir kokybiškai gyventi jam artimoje aplinkoje, namuose, dalyvauti bendruomenės gyvenime. Šių paslaugų prieinamumas sumažėjo ir dėl įvestų apribojimų, susijusių su ekstremalios situacijos paskelbimu dėl COVID-19.

Statistikos departamento duomenimis 2019 m. specialiąsias socialines paslaugas gavo apie 48,4 tūkst. senatvės pensijos amžiaus asmenų ir asmenų su negalia, kas sudaro apie 6,6 proc. visų senatvės pensijos amžiaus asmenų ir asmenų su negalia. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis senyvo amžiaus asmenų poreikis socialinėms paslaugoms geriausiai tenkinamas mažose savivaldybėse, tokiose kaip Kalvarijos rajono, Anykščių rajono, Kelmės rajono, Pakruojo rajono (100 savivaldybės šios grupės gyventojų tenka 7 – 9,6 gavėjai, socialinę priežiūrą ir socialinę globą gauna 9,6-7proc. 65+ savivaldybės gyventojų). Tikėtina, kad tai lėmė tai, kad šiose savivaldybėse veikia savivaldybiniai ar nevyriausybiniai senelių globos namai, paslaugos yra arčiau žmogaus, o ir savivaldybės dėmesys socialinėms paslaugoms yra didesnis (savivaldybės biudžeto lėšų dalis, skiriama socialinėms paslaugoms yra didesnė nei šalies vidurkis). Apie 2-3 proc. 65+ grupės paslaugų gavėjų 100-ui senyvo amžiaus gyventojų tenka Vilniaus miesto ir rajono, Kauno miesto, Panevėžio miesto ir rajono, Druskininkų savivaldybėse, kuriose ir iš savivaldybės biudžeto skiriamos lėšos socialinėms paslaugoms yra mažesnės.

Lyginant socialinių paslaugų gavėjų dalį tarp neįgaliųjų – geriausia šis poreikis buvo tenkinamas Rietavo, Pagėgių, Vilniaus miesto, Trakų, Jurbarko rajonų savivaldybėse, mažiausia – Alytaus, Lazdijų, Molėtų, Šilutės rajonuose.

Asmenų su sunkia negalia socialinei globai finansuoti savivaldybių biudžetams skiriamos valstybės biudžeto specialiosios tikslinės dotacijos. 2020 m. valstybės dotacijomis finansuojamą socialinę globą gauna 10746 asmenų su sunkia negalia, iš kurių 67 proc. sudaro senyvo amžiaus asmenys. Didėjant asmenų su sunkia negalia socialinės globos poreikiui (nuo 2016 m. iki 2020 m. senyvo amžiaus paslaugų gavėjų su sunkia negalia padidėjo 1,4 kartus), lėšų šioms paslaugoms poreikis taip pat nuolat auga. Pagrindinės priežastys, nulemiančios eilių paslaugoms gauti yra tai, kad skirtingose savivaldybėse socialinės paslaugos išvystytos ne vienodai, skiriasi jų kokybė, pasigendama išsamesnės gyventojų poreikių analizės savivaldybėms planuojant šias paslaugas

Siekiant geriau išnaudoti vyresnio amžiaus asmenų potencialą, tikslinga vyresnio amžiaus asmenims sudaryti sąlygas ir suteikti galimybes ilgiau išlikti aktyviais darbo rinkoje, dalyvauti socialiniame ir politiniame gyvenime.²⁵ Tai atliepiama ir 2020 m. Europos Sąjungos Tarybos išvadose „Demografiniai iššūkiai. Tolesni veiksmai“, kuriose prašoma valstybių narių – gerinti gyventojų supratimą apie vyresnio amžiaus žmonių teises į savarankišką, orų ir nepriklausomą gyvenimą, taip pat užtikrinti deramas gyvenimo sąlygas ir visapusišką dalyvavimą bendruomenės gyvenime.

Spręstinos 2 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

2.1. ribotos vyresnio amžiaus žmonių galimybės išlikti darbo rinkoje ir aktyviai dalyvauti socialiniame gyvenime:

2.1.1. trūksta teisinių paskatų vyresnio amžiaus asmenims ilgiau išlikti aktyviais darbo rinkoje (vyresnio amžiaus asmenims pritaikytų programų, skirtų skaitmeninio raštingumo ugdymui, naujų kompetencijų ugdymui, kurios padėtų prisitaikyti prie kintančios darbo aplinkos);

2.1.2. menkos galimybės dalyvauti mokymosi visa gyvenimą veiklose;

2.1.3. trūksta aktyvių įsitraukimo į socialinį gyvenimą formų (savanoriškos veiklos, mentorystės, kartų tarpusavio mokymosi galimybių);

²⁵ Jungtinių Tautų analitinėje ataskaitoje dėl Aktyvaus senėjimo indekso (toliau – ASI) pažymima, kad Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonių dalyvavimo visuomenėje rodikliai yra gana žemi. Visuomeninėje veikloje Lietuvoje dalyvauja tik 11,1 proc. vyresnio amžiaus žmonių. Tuo tarpu kitose Europos Sąjungos šalyse šis rodiklis siekia iki 27 proc. Pagal šį indekso segmentą Lietuva užima 27-tą poziciją tarp ES šalių

2.1.4. neigiamas darbdavių ir visuomenės požiūris į vyresnio amžiaus asmenis („eidžistinės“ nuostatos).

2.2. didėjant vyresnio amžiaus žmonių skaičiui visuomenėje, trūksta jų poreikius atitinkančių integruotų socialinių paslaugų:

2.2.1. socialinės paslaugos šalies savivaldybėse išvystytos nevienodai, skiriasi pagal teikiamų paslaugų rūšis, jų kokybę, pagal tai, kam jos skirtos (vaikai, jaunimas, neįgalieji, senyvo amžiaus asmenys ir kt.);

2.2.2. trūksta savivaldybių įsitraukimo į socialinių paslaugų ilgalaikį planavimą (socialinių paslaugų į namus, bendruomeninių paslaugų, stacionarios socialinės globos paslaugų poreikio vertinimo, atsižvelgiant į demografinę gyventojų sudėtį konkrečioje savivaldybėje);

2.2.3. sudėtinga ir nepritaikyta senyvo amžiaus asmenų poreikiams informavimo ir kreipimosi dėl pagalbos gavimo sistema. Nors SPIS Socialinio darbo posistemėje yra įdiegta galimybė savivaldybės darbuotojui nuvykus į asmens namus užpildyti jo prašymą paslaugoms gauti, tačiau kol kas ši galimybė nėra plačiai taikoma (dėl tam reikalinga įrangos stokos, darbuotojų nepasirengimo). Dėl institucijų keitimosi informacija ir bendradarbiavimo stokos, asmeniui nesuteikiama informacija jam prieinamu būdu, jis nenukreipiamas pagalbai, kai kuriuos dokumentus jam tenka rinkti pačiam ir pateikti socialinių paslaugų organizatoriams, ypač kai asmuo nesinaudoja informacinėmis technologijomis.

Priežasties šalinimas priklauso ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos (toliau – SAM) kompetencijai, įgyvendinant NPP 2.10 uždavinį „Didinti kokybiškų ir inovatyvių sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą ir sveikatos atsparumą grėsmėms“.

2.3. daugiau nei 60 proc. senatvės pensijų gavėjų gauna pensijas (disponuojamos pajamos), mažesnes nei skurdo rizikos riba

Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2020 m. šalyje sudarė 20,9 proc. ir, palyginti su 2019 m., padidėjo 0,3 procentinio punkto. 2020 m. apie 585 tūkst. šalies gyventojų gyveno žemiau skurdo rizikos ribos. Disponuojamąsias pajamas, mažesnes už skurdo rizikos ribą, mieste gavo 18,3 proc. gyventojų (penkiuose didžiuosiuose miestuose – 14,9 proc., kituose miestuose – 24,1 proc.), kaime – 26,3 proc. Skurdo rizikos lygis mieste, palyginti su 2019 m., padidėjo 1,2 procentinio punkto (penkiuose didžiuosiuose miestuose – padidėjo 0,9 proc., kituose miestuose – 2 proc., o kaime – sumažėjo 1,6 proc.²⁶.

Valstybinio socialinio draudimo fondo duomenimis 2020 m. pabaigoje Lietuvoje buvo virš 546,937 tūkst. senatvės pensijų gavėjų, turinčių būtinąjį stažą, iš jų 318,531 tūkst. senatvės pensijų gavėjų (58,24 proc.) gaunamos pensijos buvo mažesnės nei 400 Eur.

Skurdo rizikos riba 2020 m. buvo 430 Eur per mėnesį vienam gyvenančiam asmeniui ir 904 Eur – šeimai, susidedančiai iš dviejų suaugusiųjų ir dviejų vaikų iki 14 metų amžiaus. Dėl gyventojų disponuojamųjų pajamų didėjimo skurdo rizikos riba, palyginti su 2019 m., padidėjo 13,4 proc.

Priežastis šalinama per Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą SADM valdomą Pajamų nelygybės mažinimo PP, įgyvendinant NPP 2.1. uždavinį „Mažinti pajamų nelygybę“.

2.4. penktadalis vyresnio amžiaus asmenų patiria energetinį skurdą, nes būstui išlaikyti išleidžia apie 30 proc. disponuojamų pajamų

²⁶ <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=248175>

Vyresnio amžiaus namų ūkiai susiduria su energetiniu skurdu. 2017 m. apie 35 proc. namų ūkių, esančių skurdo rizikoje, gyveno prastos kokybės būstuose²⁷ ir negalėjo pakankamai šildyti būsto. Nors įvertinus turtą ir gaunamas pajamas, yra galimybė gauti kompensaciją už būsto šildymą, o nepasiturintiems gyventojams, kurie renovuoja būstą ir turi teisę į būsto šildymo išlaidų kompensaciją – gauti 100 proc. apmokamas banko suteiktas kreditas ir palūkanos, Eurostato duomenimis, Lietuvoje net 43 proc. vienišų vyresnio amžiaus žmonių negali išlaikyti savo namų pakankamai šiltų, tuo tarpu ES šalių vidurkis siekia tik 10 proc. Šiek tiek geresnė situacija 2 asmenų namų ūkiuose, tačiau čia irgi Lietuva gerokai atsilieka nuo ES šalių vidurkio. Lietuvoje atitinkamai – 33,9 proc., o ES – 6,6 proc. Tai susiję su aukštomis energetikos kainomis, gyvenamojo būsto kokybe (dažnai vyresnio amžiaus asmenys gyvena senos statybos nerenuovotuose būstuose).

Priežasties šalinimas priklauso ir Lietuvos Respublikos energetikos ministerijos (toliau – EM) kompetencijai – šalinama, įgyvendinant NPP 2.4 uždavinį „Mažinti gyventojų energetinį skurdą“.

3 problema – mažiau galimybių turinčio jaunimo socialinė atskirtis ir negebėjimas integruotis į visuomenės gyvenimą.

Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatyme apibrėžta, kad jaunu žmogumi laikomi asmenys nuo 14 iki 29 metų. Mažiau galimybių turintis jaunimas – tai jaunuoliai, kurie patiria pajamų nepriteklių, turi problemų su teisėsauga, neturi darbo, yra kilę iš sunkumus patiriančių šeimų, anksti iškritę iš švietimo sistemos, jaunuoliai turintys negalią, jaunuoliai išėję iš globos namų, niekur nedirbantys, nesimokantys jaunuoliai, tautinių mažumų jaunimas. Sprendžiant šią problemą pagrindinis dėmesys ir priemonės bus nukreiptos į jaunuolius, kurie patiria pajamų nepriteklių, turi problemų su teisėsauga, neturi darbo, yra kilę iš sunkumus patiriančių šeimų, anksti iškritę iš švietimo sistemos.

Iš formalaus švietimo sistemos iškritęs jaunimas stokoja bendrųjų asmeninių, socialinių, iniciatyvumo ir kūrybingumo, komunikavimo, pažinimo ir mokėjimo mokytis kompetencijų, susiduria su mokymosi sunkumais, o vėliau susiduria su problemomis, pradedant savarankišką gyvenimą, integruojantis į darbo rinką. Tarptautinio 2018 m. moksleivių vertinimo programos (PISA) duomenimis Lietuvos penkiolikmečių pasiekimai skaityme, matematikoje bei technologijų srityje yra žemesni negu ES vidurkis. Taip pat Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) duomenimis, Lietuvos studentai stokoja socialinių įgūdžių, pvz., bendradarbiavimas sprendžiant problemas ir kt., todėl Lietuvoje jauno žmogaus pasiruošimas darbo rinkai ir gyvenimui įgūdžių ir kompetencijų lygmenyje yra didelis iššūkis.

Sulaukus 18 m. bendrųjų ir dalykinių kompetencijų mokymosi galimybės ženkliai sumažėja, nes neformalaus švietimo programos daugeliu atvejų yra skirtos jaunuoliams tik iki 18 m. Programų nukreiptų į mažiau galimybių turinčių jaunų žmonių individualius poreikius, susijusius su bendrųjų kompetencijų ugdymu labai mažai, o palydėjimo programų, kurios leistų jaunam žmogui išsilaikyti švietimo sistemoje arba integruotis į darbo rinką visai nėra. Palydėjimo programos savarankišką gyvenimą pradedantiems jauniems žmonėms sudarytų galimybes įgyti reikiamą žinių bei socialinių įgūdžių, laiku gauti reikiamą pagalbą, stiprintų gebėjimą elgtis atsakingai bei padėtų apsaugoti nuo įsitraukimo į nelegalias veiklas, azartinius lošimus, tapti smurto, prekybos žmonėmis ar kitų nusikaltimų aukomis.

Pagal Jaunimo politikos pagrindų įstatyme yra numatytos 5 darbo su jaunimu formos: atvirasis darbas su jaunimu, mobilusis darbas su jaunimu, darbas gatvėje su jaunimu, jaunimo informavimas ir konsultavimas bei praktinių įgūdžių ugdymas, kurios padeda ugdyti socialinius įgūdžius, per neformalaus ugdymo

²⁷ https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=sdg_01_60&language=en

programas įgyti darbo rinkai reikalingus įgūdžius ir žinias. Darbo su jaunimu paslaugų prieinamumas savivaldybėse yra išsidėstęs netolygiai, jaunimu skirtos veiklos dažniausiai finansuojamos projektiniu pagrindu, todėl yra nestabilios. Atvirų jaunimo centrų (AJC) arba erdvių (AJE) bei kitų įstaigų ir organizacijų tinklas savivaldybėse nėra išvystytas proporcingai teritorijose gyvenančių jaunų žmonių skaičiui, jų siūlomų paslaugų ir veiklų galimybės bei įvairovė ne visada atitinka jaunimo poreikius ir lūkesčius, pirmiausia dėl žmogiškųjų ir materialinių išteklių trūkumo. 2019 m. atvirieji jaunimo centrai ir erdvės, kurie didžiąja dalimi prisideda prie bendrųjų, socialinių jaunų žmonių kompetencijų ugdymo, galėjo suteikti paslaugas tik 5 proc. Lietuvos jaunuolių (Jaunimo reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos informacija). Jaunimui teikiamos neformalaus ugdymo paslaugos yra finansuojamos konkursiniu būdu, todėl kiekvienais metais gali būti vykdomos skirtingos darbo su jaunimu formos arba toks darbas apskritai nėra vykdomas. 2021 m. I ketv. duomenimis tik 12 savivaldybių, kuriose vykdomas jaunimo informavimas ir konsultavimas, atvirasis bei mobilus darbas su jaunimu ir 3 savivaldybės, kuriose neįgyvendinama nė viena darbo su jaunimu forma.

Darbas su jaunimu yra veikla, reikalaujanti ne tik išmanyti darbo su jaunimu teoriją, bet ir mokytis užmegzti santykį su jaunimu, atpažinti poreikius, juos įdarbinti ir kt. Šis gebėjimas ypač svarbus dirbant su atskirtyje esančiomis jaunimo grupėmis – gebėjimas veikti įgalinančiai, mokėti atskleisti tokio jaunuolio stipriąsias puses, suplanuoti pagalbos procesą yra kertiniai darbo su jaunimu elementai. Vis tik, remiantis „Kovos su nedarbu ir skurdo mažinimo strategijų tyrimu“ dėl menko atlygio už darbą, nesaugių darbo sąlygų (pvz., paslaugų teikimas namuose, darbas gatvėje, mobilusis darbas ir pan.) ir menko statuso visuomenėje, specialistai dirbantys su mažiau galimybių turinčiu jaunimu patys jaučiasi nuvertinti. Dauguma jaunimo darbuotojų dirba atvirose jaunimo centruose ir atviro jaunimo erdvėse, priklausančiose skirtingoms žinyboms, įgyvendinančiose skirtingas viešosios politikos sritis (švietimo, kultūros, socialinės politikos ir kt.), tačiau iki šiol nėra vieningos jaunimo darbuotojų kompetencijų ugdymo ir kvalifikacijos kėlimo sistemos.

Sukūrus stabilią neformalaus ugdymo ir darbo su jaunimu sistemą, tai leistų pasiekti labiausiai pažeidžiamą ir mažiau galimybių turintį jaunimą (tame tarpe ir jaunimą su negalia), suteikiant jiems reikiamas kompetencijas reikalingas sėkmingai integracijai į darbo rinką, sumažėtų niekur nedirbančių ir mokymuose nedalyvaujančių jaunų žmonių skaičius, sumažėtų nusikalstamas veikas padariusio jaunimo skaičius, būtų prisidedama prie jaunimo pilietinės galios didinimo.

Spręstinos 3 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

3.1. apie dešimtadalį jaunų žmonių nedalyvauja formaliojo švietimo sistemoje, darbo rinkoje ir (arba) mokymuose

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2019 m. Lietuvoje 62,7 proc., jaunų (15–24 metų amžiaus) gyventojų buvo ekonomiškai neaktyvūs, iš jų 8,1 proc. nesimokė bendrojo lavinimo ar profesinėje mokykloje, kolegijoje, universitete, t. y. neturėjo galimybių mokytis ir įgyti reikalingų kompetencijų gyvenimui ir darbo rinkai (pvz., neturint pakankamai finansinių išteklių, socialinių įgūdžių ir kt.). Taip pat, Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2019 m. buvo 10,9 proc. jaunų žmonių, kurie nedirbo, nesimokė ir nedalyvavo mokymuose (toliau – NEET). Higienos instituto leidinyje „Vaikų sveikata“ yra nurodyta, kad 2017 m. daugiau nei du kartus išaugo rodikliai 17 metų vaikų amžiaus grupėje, kurie nelankė mokyklos dėl socialinių, psichologinių ir kitų priežasčių.

3.1.1. Mokytojams trūksta metodinės pagalbos pritaikyti formaliojo ugdymo programas individualizuotiems jaunimo poreikiams, tame tarpe ir specialiųjų poreikių turinčiam jaunimui.

Formalaus ugdymo įstaigos neturi galimybės atsižvelgti į visų jaunuolių poreikius, ypač į tuos poreikius, kuriuos sudėtinga identifikuoti ir kuriuos sunku patenkinti. Jaunuoliai dažnu atveju tiesiog neateina į paskirtus susitikimus, nevaikšto į mokyklą, todėl jų poreikiai nėra išgryninami. Svarbu kurti sistemas, kurios leistų atrasti būdą išsiaiškinti poreikius, identifikuoti problemas ankstyvojoje stadijoje ir juos patenkinti/išspręsti. Su sunkumais susiduria ir jaunimas, turintis negalią, kadangi dalis negalią turinčių vaikų dėl sveikatos problemų ir nepritaikytos mokymosi aplinkos negalėjo įgyti reikiamo išsilavinimo, o vėliau dalyvauti profesiniame mokyme.

3.1.2. Trūksta bendradarbiavimo ir keitimosi informacija tarp įvairias paslaugas (švietimo, sveikatos, socialines paslaugas) teikiančių institucijų dėl to neužtikrinamas reikiamos pagalbos teštinumas mažiau galimybių turinčiam jaunimui.

Dažnu atveju, kai jaunas žmogus išbraukiamas iš mokyklos sąrašų ši informacija neatkeliauja iki neformalios ugdymo programos teikiančių institucijų, kurios padėtų jaunuoliui reintegruoti į formalaus ugdymo procesą, jaunuoliai nėra supažindinami su kitomis alternatyviomis programomis, kurios gali būti joms reikalingos įgyti reikiamų kompetencijų ar žinių reikalingų pasiręsti darbinei karjerai ar sugrįžti į formalaus švietimo sistemą.

Priežasties šalinimas priklauso Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (toliau – ŠMSM) kompetencijai – šalinama, įgyvendinant NPP 3.2 uždavinį „Didinti švietimo įtrauktį ir prieinamumą, užtikrinti saugią aplinką kiekvienam asmeniui“.

3.2. pradedantiems savarankišką gyvenimą jauniems žmonėms trūksta bendrųjų, socialinių kompetencijų:

Dauguma neformalaus ugdymo priemonių ir paslaugų yra nukreipta į vaikus iki 14 m., todėl dauguma neformalaus vaikų švietimo (NVŠ) programų nėra pritaikytos paauglystės laikotarpiui bei specifiškai mažiau galimybių turinčiam jaunimui. Populiariausios neformalaus švietimo kryptys tarp jaunimo yra sportas ir šokiai. Šie užsiėmimai tik iš dalies prisideda prie svarbių dalykinių kompetencijų ugdymo ir tik maža dalimi prisideda prie bendrųjų jaunimo kompetencijų ugdymo. Neretai regionuose šios švietimo kryptis pasirenkamos dėl menkos NVŠ programų įvairovės.

Švietimo valdymo informacinės sistemos duomenimis, 2021 m. neformaliojo švietimo veiklose dalyvavo 35 proc. 5-8 klasių ir apie 20 proc. 9-12 klasių moksleivių. Tai rodo, kad su amžiumi vaikų (jaunuolių) dalyvavimas neformaliojo švietimo veiklose mažėja.

3.2.1. nepakankamai išvystyta darbo su jaunimu sistema.

Šiuo metu Lietuvoje nėra vieningos sistemos, kuri leistų identifikuoti mažiau galimybių turinčius jaunuolius, įskaitant NEET, ir įvertinti jų pasiekimus po taikomų intervencijų bei šių intervencijų efektyvumą. Šiuo metu tokie duomenys renkami tiesiogiai iš darbuotojų, dirbančių su jaunimu, tačiau dažnu atveju ji nebūna tikslūs. BGI consulting galutinėje „Europos Sąjungos investicijų ir jaunimo užimtumo iniciatyvos veiksmingumo, efektyvumo ir poveikio, įskaitant jaunimo garantijų iniciatyvos įgyvendinimą, vertinimo“ ataskaitoje aprašyta panaši situacija (susijusi su NEET stebėsenos sistema) ir pažymima, kad „tokia sistema taikoma kai kuriose kitose ES šalyse, taip palengvinant NEET jaunuolių, kuriems reikalingos intervencijos, identifikavimą ir įtraukimą.“

Dabartiniu metu darbo su jaunimo sistema funkcionuoja paslaugas paskirstant netolygiai, todėl ne visi jauni žmonės, kuriems paslaugos yra reikalingos, jas gali gauti. Darbo su jaunimo vykdytojai ne visada geba pritraukti ir išlaikyti klientus bei išnaudoti visas galimas darbo su jaunimu formas efektyviam jaunimo poreikių atliepimui. Kai kuriais atvejais darbo su jaunimo vykdytojai susiduria su darbuotojų kaita ir trūkumu, todėl sudėtinga išlaikyti tęstinės veiklos kokybę.

2021 m. duomenimis mobilus darbas su jaunimo vykdomas tik 25 savivaldybėse, atviras darbas su jaunimu vykdomas 56 savivaldybių. Pagal jaunimo reikalų koordinatorių pateiktus duomenis, mobiliojo darbo su jaunimu poreikis yra dar bent 7 savivaldybėse. Šiuo metu 20 savivaldybių vis dar neturi atvirų jaunimo centrų (tik atviras jaunimo erdves).

3.2.2. trūksta neformalaus ugdymo programų, skirtų mažiau galimybių turinčiam jaunimui, ypač vyresniems nei 18 metų asmenims. Jaunimui trūksta įvairesnių užsiėmimų ir programų, kuriose būtų aiškus akcentas orientuojamas į procesą ir į patį jauną žmogų, kaip to proceso dalyvį. Taip pat, dažnu atveju, nepakanka programų skirtų vyresniems nei 18 m. jaunimui, nes jie jau nepatenka į vaikų neformaliojo švietimo sistemą, o suaugusiųjų neformaliojo švietimo sistema Lietuvoje nėra pakankamai išvystyta.

3.2.3. nėra efektyviai veikiančios su jaunimu dirbančių darbuotojų kompetencijų ugdymo ir pripažinimo sistemos.

Šiuo metu darbuotojų, dirbančių su jaunimu, profesija nėra apibrėžta (pvz., lyginant su socialiniais darbuotojais), todėl jiems keliami reikalavimai ir veiklos standartai gali skirtis skirtingose institucijos ir įstaigose. 2020 m. buvo pradėta įgyvendinti darbuotojų, dirbančių su jaunimu, parengimo ir sertifikavimo sistema. Per 2020-2021 m. gautos 136 paraiškos sertifikavimui, 53 darbuotojai yra sertifikuoti. Labai svarbu didinti jos apimtį, taip užtikrinant, kad daugiau darbuotojų galėtų įgyti tinkamas kompetencijas efektyviai vykdyti darbą su jaunimu.

3.3. mažiau galimybių turintis jaunimas neturi reikiamų kompetencijų, kad galėtų gyventi savarankiškai:

3.3.1. trūksta palydėjimo ir mentorystės paslaugų mažiau galimybių turinčiam jaunimui pradant savarankišką gyvenimą (jaunuoliams iš globos institucijų, socialinės rizikos šeimų, NEET).

Iki 2015 m. darbas su mažiau galimybių turinčiu jaunimu, ypač – nedirbančiu, nesimokančiu ir nedalyvaujančiu praktikose ar stažuotėse (toliau – NEET) buvo vykdomas fragmentiškai. Tai nulėmė didelę šių jaunuolių socialinę atskirtį, nenorą integruotis į visuomenę, švietimo sistemą ar darbo rinką.

Europos Komisijai pradėjus įgyvendinti Jaunimo užimtumo iniciatyvą (JUI)²⁸ atkreiptas dėmesys į mažiau galimybių turintį jaunimą, pirmiausia – NEET, papildomai šalia veikiančių įdarbinimo tarnybų, teikiančių profesinio orientavimo, karjeros planavimo, profesinio mokymo ir perkvalifikavimo sukūrus sėkmingai veikiančius mechanizmus, kurių pagalba suradus jauną žmogų iš pradžių išsiaiškinami jo poreikiai ir interesai, situacija, gebėjimai, jis yra motyvuojamas siekti pokyčių per individualų planą, teikiant jam informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo paslaugas, organizuojant įvairias sociokultūrinės veiklas, užtikrinant palydėjimą, tuo pačiu ugdant jo pasitikėjimą, gebėjimą savarankiškai priimti sprendimus, siekti pokyčių.

3.3.2. nėra sistemos (mechanizmo), kuri leistų stebėti jaunuolio „kelį“ per įvairias formalias ir neformalias švietimo, integracijos programas.

²⁸ <https://www.esinvesticijos.lt/lt/dokumentai/euopos-sajungos-investiciju-ir-jaunimo-uzimtumo-iniciatyvos-veiksmingumo-efektyvumo-ir-poveikio-iskaitant-jaunimo-garantiyu-iniciatyvos-igyvendinima-vertinimas-1>

Šiuo metu nėra sistemų, kurios leistų sudaryti sąlygas jaunuoliams nuo 18 m. gauti individualizuotas paslaugas bei sistemingai stebėti suteiktų paslaugų įtaką jaunų žmonių integracijai į savarankišką gyvenimą. Tai ypač svarbu jaunimui, paliekančiam vaikų globos institucijas.

Priežastis šalinama per Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamą SADM valdomą Šeimos politikos stiprinimo plėtros programą (toliau – Šeimos politikos stiprinimo PP), įgyvendinant NPP 2.5 uždavinį „Gerinti aplinką šeimai, siekiant didinti gimstamumą ir gyvenimo kokybę bei sudaryti sąlygas derinti darbo ir šeiminius įsipareigojimus“.

4 problema – socialinė atskirtis dėl galimos diskriminacijos (lyties, socialinės padėties, amžiaus, negalios, kalbos, kilmės, rasės, tautybės, pilietybės, įsitikinimų ar pažiūrų, lytinės orientacijos, etninės priklausomybės, tikėjimo, sveikatos būklės ar kitu pagrindu).

Lygių galimybių užtikrinimas yra kompleksinė problema. Asmenys gali patirti socialinę atskirtį įvairiuose gyvenimo srityse dėl savo tapatybės – t. y. patirti diskriminaciją dėl lyties, socialinės padėties, amžiaus, negalios, kalbos, kilmės, rasės, tautybės, pilietybės, įsitikinimų ar pažiūrų, lytinės orientacijos, etninės priklausomybės, tikėjimo, sveikatos būklės ir kitu pagrindu.

Eurobarometro Nr. 493 (2019)²⁹ duomenimis, 10 proc. Lietuvoje gyvenančių asmenų save priskiria kuriai nors mažumų grupei. Nepaisant to, kad visuomenėje žymią dalį sudaro skirtingų tapatybių asmenys, tyrimas rodo, kad išankstinės nuostatos, stereotipai ir ekstremaliais atvejais – neapykanta, vis dar gąjį visuomenėje. Tik 21 proc. respondentų jaustųsi visiškai patenkinti jei aukščiausią politinį postą valstybėje užimtu romų tautybės žmogus, 21 proc. jei tokį postą užimtu translytis asmuo, 22 proc. jei tokį postą užimtu interseksualus asmuo, 26 proc. jei tokį postą užimtu gėjus, lesbietė, biseksualus asmuo.

Anot valstybės pranešimo, kuris pateiktas Europos teisės ekspertų lyčių lygybės ir nediskriminavimo tinklui (2019 m.)³⁰, Lietuvoje nusistovėjusi nepakantumo hierarchija, kurioje labiausiai visuomenės nesuprastos grupės išlieka romai, žmonės su psichikos sutrikimais ir LGBT+ bendruomenė. Statistika rodo, kad asmenys, turintys daugiau tokių tapatybių, yra didesniame pavojuje būti diskriminuojami.

Lietuvoje diskriminacijos atvejai ir neapykantos apraiškos išlieka latentiniai reiškiniai, todėl nėra tinkamai identifikuojami bei nukentėjusiesiems nesuteikiama tinkama pagalba, nes asmenys, patyrę diskriminaciją ir (ar) neapykantos incidentus, linkę nepranešti apie incidentus.

Sprendžiant problemą siekiama, kad asmenys, nepaisant jų tapatybės, galėtų dalyvauti viešajame gyvenime, sklandžiai įsilieti į darbo rinką, vykdyti ekonominę veiklą ir galėtų dalyvauti viešajame gyvenime, būtų apsaugoti nuo neapykanta motyvuotų incidentų viešojoje ir privačiojoje sferose.

Nors Lietuvoje tokio pobūdžio analizės nebuvo atliktos, tačiau lyginant su kitomis valstybėmis, analogiškai galima manyti, kad sumažinus diskriminaciją tai teigiamai atsilieps bendrajam vidaus produktui³¹. Tarptautinio valiutos fondo skaičiavimais, valstybės kasmet dėl diskriminacijos praranda kelis procentus galimo sukurti BVP³².

²⁹ <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2251>

³⁰ <https://www.equalitylaw.eu/downloads/5069-lithuania-country-report-gender-equality-2019-pdf-832-kb>

³¹ <https://www.strategie.gouv.fr/english-articles/economic-cost-workplace-discrimination-france-billions-euros-lost-potential>

³² <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/09/the-economic-cost-of-racism-losavio.htm>

Spręstinis 4 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

4.1. socialinis-emocinis ugdymas ne visada atliepia lygių galimybių ir nediskriminavimo principų įgyvendinimo poreikius:

4.1.1. formaliojo ir neformaliojo švietimo programose, skirtose ugdyti socialines ir emocines kompetencijas, nėra atspindima socialinių grupių, patiriančių diskriminaciją, patirtis ir tai lemia tęstinę šių socialinių grupių diskriminaciją, nėra skiriamas pakankamas dėmesys nediskriminacinių nuostatų formavimui

Valstybė, atsižvelgdama į geriausias vaiko interesus, turi imtis tinkamų priemonių siekiant užtikrinti švietimą be diskriminacijos. Atsižvelgiant į tai, kad pagrindinė diskriminacijos priežastis yra išankstinės asmenų nuostatos prieš tam tikras visuomenės grupes, švietimo programose turi būti užtikrinta objektyvios informacijos apie pažeidžiamas visuomenės grupes teikimas.

2019 m. Eurobarometras Nr. 493 dėl diskriminacijos Europos Sąjungoje parodė, kad dauguma respondentų iš Lietuvos teigiamai pasisako apie medžiagos įtraukimą į pamokos mokykloje ir mokamąją medžiagą apie negalią, etninę kilmę, religiją ir įsitikinimus, tautines mažumas, LGBT+ bendruomenę.

Lietuvos sveikatos mokslų universiteto atlikto tyrimo „Health behaviour in school-aged children (HBSC)“ 2018 m. duomenimis 19.3 proc. mokinių tyčiojosi iš kitų mokinių, 27.8 proc. mokinių nurodė patiriantys patyčias (internete atitinkamai 8.4 proc. tyčiojosi ir 8.6 proc. patyrė patyčias)³³. 2017 m. Lietuvos gėjų lygos atliktos apklausos duomenimis³⁴, 82 proc. LGBT+ respondentų teigė patiriantys patyčias, 90 proc. nurodė, kad jaučiasi nesaugiai mokykloje.

2020 m. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūros (toliau – FRA) paskelbtas tyrimas apie LGBTI situaciją³⁵ iliustruoja visuomenės grupių, patiriančių diskriminaciją situaciją: Lietuvoje 59 proc. LGBTI asmenų mokykloje nėra atsiskleidę, 37 proc. atsiskleidę selektyviai; 16 proc. LGBTI asmenų yra galvoję apie mokyklas pakeitimą ar išėjimą iš mokyklos dėl neigiamo požiūri į savo tapatybę. 65 proc. respondentų teigė, kad LGBTI temomis mokykloje nebuvo kalbama; 19 proc. – kad buvo kalbama tik neigiamai.

Priežasties šalinimas priklauso Lietuvos Respublikos ŠMSM kompetencijai, įgyvendinant NPP 3.2 uždavinį „Didinti švietimo įtrauktį ir prieinamumą, užtikrinti saugią aplinką kiekvienam asmeniui“.

4.1.2. švietimo priemonių tikslinėms grupėms (pvz., pareigūnams, viešojo sektoriaus darbuotojams, darbdaviams, kt.) trūkumas, lemiantis diskriminaciją

Socialinių ir emocinių kompetencijų ugdyme esant trūkumų dėl informacijos, susijusius su diskriminacija, prevenciškai nėra užkertamas kelias išankstinių nuostatų susiformavimui. Šios nuostatos lydi asmenį tolimesniame gyvenime ir daro įtaką galimai diskriminacijai prieš atitinkamas visuomenės grupes.

Priemonių šioje švietimo srityje Lietuvai taip pat rekomenduoja imtis JT Žmogaus teisių komitetas (A/HRC/34/9 ir CCPR/C/LTU/CO/4), JT Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas (CERD/C/LTU/CO/9-10), JT Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas (E/C.12/LTU/CO/2), JT Moterų

³³ Daugiau informacijos apie tyrimą <http://hbsc.lt>

³⁴ <https://www.diversityandchildhood.eu/project-reports>

³⁵ <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/eu-lgbti-survey-results>

diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW/C/LTU/CO/6), JT Vaiko teisių komitetas (CRC/C/LTU/CO/3-4), JT žmonių su negalia teisių komitetas (CRPD/C/LTU/CO/1).

4.2. neužtikrinama pagalba nukentėjusiesiems nuo incidentų, susijusių su diskriminacija ar neapykanta

Lietuvoje neegzistuoja mechanizmai, kurie užtikrintų pagalbą nukentėjusiesiems nuo diskriminacijos bei neapykantos incidentų. Neretais atvejais nukentėjusieji dėl pagalbos trūkumo nesikreipia į atsakingas institucijas bei nepraneša apie galimus incidentus. Patyrus tokio pobūdžio incidentą asmenims specializuota pagalba nėra prieinama, valstybės institucijos ir įstaigos nebendradarbiauja su nevyriausybinėmis organizacijomis, kurios galėtų teikti pagalbą konkrečioms socialinėms grupėms, taip geriausiai atliepiančią jų poreikius patyrus diskriminaciją ir (ar) neapykantos incidentus.

Diskriminacija bei neapykantos incidentai išlieka latentiniai reiškiniai, todėl nėra tinkamai identifikuojami bei nukentėjusiesiems nesuteikiama tinkama pagalba, nes asmenys, patyrę diskriminaciją ir (ar) neapykantos incidentus, linkę nepranešti apie incidentus. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos (toliau – LGKT) veiklos ataskaitose indikuojamas kreipimūsi skaičiaus didėjimas galimai rodo, kad visuomenė vis geriau supranta ir pastebi galimas diskriminacijos apraiškas. Tačiau tai taip pat leidžia daryti prielaidą dėl informacijos prieinamumo trūkumo. Visuomenei plačiau susipažįstant su diskriminacijos ir neapykantos apraiškėmis, lengviau šias atpažinti ir sustabdyti jų pasikartojimą.

LGKT 2020 m. veiklos ataskaitoje pažymima, kad daugiausia į LGKT kreiptasi dėl darbo santykių (23,7 proc. paklausimų), valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų (23,4 proc.) vartotojų teisių (20,8 proc.), švietimo (3,7 proc.).

FRA 2020 m. publikuotas tyrimas dėl LGBT+ diskriminacijos parodė, kad net 55 proc. asmenų per pastaruosius metus patyrė diskriminaciją ir tik 7 proc. asmenų patys pranešė apie incidentą.

Demokratinių institucijų ir žmogaus teisių biuro (ESBO) duomenimis Lietuvos policija 2019 metais užfiksavo vos 9 neapykantos nusikaltimus, iš kurių tik dėl 1 pradėtas tyrimas. 2018 m. fiksuoti – 7 neapykantos nusikaltimai, 2017 m. – 9, 2016 m. – 20. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, Lietuvoje 2020 m. viso registruota 7 galimos nusikalstamos veikos dėl kurstymo prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę (BK 170 str.), 2019 m. – 30, 2018 m. – 17 galimų nusikalstamų veikų.

Žurnalistų etikos inspektoriatų tarnybos (toliau – ŽEIT) 2019 m. veiklos ataskaitoje nurodoma, kad buvo gauti 37 skundai dėl nesantaikos, diskriminacijos ar neapykantos kurstymo lyties, socialinės padėties, rasės ir kitais pagrindais. ŽEIT, atlikdama kontaktinio asmens su didžiosiomis IT bendrovėmis funkciją, 2019 m. 903 kartus (2017 metais – 663, 2018 metais – 648) pranešė apie neapykantos kalbą. Tai rodo, kad neapykantos apraiškos viešojoje erdvėje yra gajos.

2019 m. Vidaus reikalų ministerijos atlikto tyrimo duomenimis, neapykantos incidentų skaičius gali būti daug didesnis, nei oficiali statistika. Tyrimas parodė, kad žodiniai incidentai (tiesioginės patyčios, užgaulūs komentarai apie konkretų asmenį ar asmenis) yra pati tipiškiausia neapykantos incidentų forma. Skirtingų asmenų supratimo lygis apie neapykantos nusikaltimus yra skirtingas: nuo visiškai nežinančių savo teisių (ypač romų bendruomenėje) iki gerai informuotų visų bendruomenių atstovų. Tai rodo, kad kai kurie asmenys gali nesuprasti, kad patyrė neapykantos nusikaltimą.

FRA 2020 m. publikuotas tyrimas dėl LGBT+ diskriminacijos parodė, kad net 12 proc. respondentų yra patyrę neapykantos incidentą per pastaruosius 5 metus. Tik 5 proc. iš respondentų, kurie patyrė neapykantos incidentą, apie tai pranešė.

4.3. nėra gerai veikiančios pranešimų apie incidentus, susijusius su neapykanta, sistemos, egzistuoja nebaudžiamumas:

VRM tyrimo rezultatai rodo, kad incidentus patyrę asmenys patys neišreiškė didelio noro apie juos pranešti. Pagrindinė nepranešimo apie neapykantos incidentus priežastis yra įsitikinimas, kad pažeidėjai nebus nubausti. Toks įsitikinimas rodo tai, kad nėra gerai veikiančios pranešimų apie neapykantos nusikaltimus sistemos: esančia sistema nepasitikima, o, pranešimą pateikus, galima „naudą“ iš teisėsaugos institucijų tyrimo suvokiama kaip mažesnė nei nukentėjusiojo patirti „kaštai“ (pvz., tyrimui skirtas laikas, emociniai išgyvenimai ir pan.). Pranešimo pateikimą gali apsunkinti ir asmenų žinios apie galimybę kreiptis bei žemas asmens raštingumo lygis, todėl ypač reikalinga individuali pagalba.

4.3.1. teisėsaugos institucijų nepasirengimas tirti nusikaltimus, susijusius su neapykantos kurstymu ir panašiomis veikomis (priežastis sprendimas priklauso TM, VRM, Nacionalinės teismų administracijos (NTA) ir Generalinės prokuratūros (GP) kompetencijai)

VRM tyrimo informantai mano, kad nors policijos pareigūnai stengdavosi padėti, tačiau abejojo, ar visais atvejais jų skundas bus traktuojamas rimtai, kalbėjo apie nujaučiamas pareigūnų išankstines nuostatas ir abejojo, ar pažeidėjai bus nubausti, minima, kad policininkai gali pasišaipyti iš nukentėjusių asmenų.

Lietuvių kalbos nemokantys informantai (musulmonai, kitos rasės asmenys) minėjo, kad policijos pareigūnai visada stengiasi padėti, tačiau kartais tam trukdė nepakankamas informantų lietuvių kalbos mokėjimas ar pareigūnų nepakankamas gebėjimas tinkamai susikalbėti užsienio kalba, tiek bendraujant su pareigūnais tiesiogiai, tiek pildant dokumentus.

4.3.2. nėra pagalbos sistemos nukentėjusiems nuo neapykantos incidentų

Šiuo metu Lietuvoje nėra teikiama pagalba nukentėjusiems nuo neapykantos incidentų. Nukentėjusiems nuo neapykantos incidentų neretais atvejais prireikia ne tam tikrų (pavienių), o kompleksinių paslaugų – emocinės ir/ar psichologinės pagalbos, socialinės pagalbos bei teisinės pagalbos baudžiamajame ir/ar civiliniame procesuose. 2021 m. kovą įsigaliojo Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, kurio pagrindu kuriama pagalbos sistema nukentėjusiems nuo bet kokios nusikalstamos veikos. VRM tyrimo rezultatai rodo, kad nukentėjusiems reikalinga individuali pagalba. Tokia specializuota pagalba turėtų būti garantuojama atsižvelgiant į nukentėjusiojo poreikius bei priklausymą visuomenės grupėms. Pvz., VRM tyrime nurodoma, kad pranešimo pateikimą gali apsunkinti ir žemas asmens raštingumo lygis. Šiuo metu tokią pagalbą suteikia NVO, kurios dirba su atitinkamomis visuomenės grupėmis, arba atskiri visuomenės grupių lyderiai, tačiau toks pagalbos teikimo būdas negarantuoja bet kuriuo metu prieinamos pagalbos

4.3.3. trūksta informacijos kur ir kam galima pranešti apie diskriminaciją ir neapykantos incidentus

Visuomenei trūkstant žinių apie galimybę kreiptis į atsakingas institucijas ir (ar) įstaigas apie patirtą diskriminaciją ir/ar neapykantos incidentus, lemia jų latentiskumą (spręstina per švietimo problematiką 4.1).

VRM tyrimo rezultatai rodo, kad incidentus patyrę asmenys patys neišreiškė didelio noro apie juos pranešti. Pagrindinė nepranešimo apie neapykantos incidentus priežastis yra įsitikinimas, kad pažeidėjai nebus nubausti. Toks įsitikinimas rodo tai, kad nėra gerai veikiančios pranešimų apie neapykantos nusikaltimus sistemos: esančia sistema nepasitikima, o, pranešimą pateikus, galima „naudą“ iš teisėsaugos institucijų tyrimo suvokiama kaip mažesnė nei nukentėjusiojo patirti „kaštai“ (pvz., tyrimui skirtas laikas, emociniai išgyvenimai ir pan.). Pranešimo pateikimą gali apsunkinti ir asmenų žinios apie galimybę kreiptis bei žemas asmens raštingumo lygis, todėl ypač reikalinga individuali pagalba.

4.4. socialinės partnerystės trūkumai lygių galimybių srityje:

4.4.1. Lietuvoje šiuo metu vis dar neegzistuoja bendradarbiavimo mechanizmas lygių galimybių srityje
Nediskriminavimo principas privalo būti užtikrintas priimant sprendimus visais lygiais, tačiau Lietuvoje šiuo metu vis dar neegzistuoja bendradarbiavimo mechanizmas, kuris užtikrintų pozicijų derinimą ir ekspertinių žinių dalijimąsi tarp institucijų bei socialinių partnerių nacionaliniu ir vietos lygiu. Egzistuojantys dariniai įprastai apima tik vieną sritį (pvz., žmonių su negalia teises, lyčių lygybę), tačiau visapusiški sprendimai, užtikrinantys bendro nediskriminavimo principo taikymą, nesukurti.

4.4.2. menki socialinių partnerių institucinių pajėgumai ir kompetencijos trūkumai:
2019 m. NVO tvarumo indeksas rodo, kad bendra NVO situacija šalyje gerėja, tačiau NVO organizaciniai pajėgumai bei finansinis gyvybingumas išlieka ganėtinai maži. Bendrosios NVO sektoriaus tendencijos daro tiesioginę įtaką lygių galimybių srityje veikiančioms NVO, kurios ne visada turi pakankamai žmogiškųjų ir finansinių resursų efektyviai įsitraukti į teisėkūros procesus, teikiant konstruktyvius pasiūlymus, ypač srityse, kurios nėra tiesiogiai susijusios su socialine politika.

4.4.2.1. NVO finansavimo mechanizmai nėra tvarūs
Žmogaus teisių ir lygių galimybių srityje veikiančios organizacijos susiduria su problema, kad nacionaliniu lygmeniu yra prieinamas tik menkas projektinis finansavimas. Toks finansavimas neužtikrina tęstinės šių nevyriausybinų organizacijų veiklos bei nesukuria sąlygų stabiliai organizacijų veiklai ir įsitraukimui į sprendimų priėmimą.

4.4.2.2. nepakankamos bendrinės ir specializuotos NVO kompetencijos
Organizacijos susiduria su problemomis išlaikant personalą ir savanorius savo organizacijoje, neturi finansinių ir kitų išteklių, kuriuos galėtų skirti savo kompetencijų ugdymui bendrųjų nevyriausybinų organizacijų klausimų ugdymui (pvz., atskaitomybė, finansai, personalo valdymas) bei specializuotoms kompetencijoms (pvz., kaip lygių galimybių principai galėtų būti integruojami įvairių valstybės institucijų kompetencijos srityse).

4.5. viešojo sektoriaus veikloje neužtikrinamas vertikaliojo ir horizontaliojo lygių galimybių principų įgyvendinimas, lemiantis lygių galimybių neužtikrinimą

4.5.1. teisinio reguliavimo trūkumai:
Tam tikrais atvejais asmenys patiria diskriminaciją dėl šiuo metu galiojančių teisės aktų nesuderinamumo su tarptautiniais Lietuvos įsipareigojimais lygių galimybių srityje arba dėl to, kad teisės aktai rengimo procese nebuvo suderinti su atitinkamų socialinių grupių atstovais ir nesinaudota bendradarbiavimo lygių galimybių srityje galimybėmis. Pvz., Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas šiuo metu neatliepia naujausios Konstitucinio Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikos lygių galimybių srityje ir todėl asmenims ne visais atvejais suteikiama ombudsmeninė apsauga,

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas ir Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas nėra tinkamai suderinti tarpusavyje ir iš dalies reglamentuoja skirtingas sritis, taip sudarant sąlygas egzistuoti skirtingiems apsaugos nuo diskriminacijos lygiams įstatyminiu lygmeniu.

Smurtas dėl lyties ir priekabiavimas, įskaitant seksualinį priekabiavimą, yra nesuderinamas su tinkamu darbu, tačiau vis dar yra paplitęs visame pasaulyje, nepaisant sektoriaus ar pajamų lygio. Daugiau nei 30 proc. moterų, vyresnių nei 15 metų, patyrė fizinį ir (arba) seksualinį smurtą, maždaug 50 proc. patyrė seksualinį priekabiavimą ir 10 proc. priekabiavimą internete.³⁶ ES nuo 40 iki 50 proc. moterų pranešė patyrę tam tikrą seksualinį priekabiavimą darbo vietoje. Smurto ir priekabiavimo apraiškos pareikalauja didelių išlaidų šalies ekonomikai. COVID-19 pandemija taip pat padarė didelę įtaką smurto ir priekabiavimo apraiškoms.³⁷ Sprendžiant vis didėjančią smurto, ypač psichologinio, su darbo susijusioje aplinkoje problemą, būtina reglamentuoti kiekvieno asmens teisę į darbą, kuriame nėra smurto ir priekabiavimo ir nustatyti aiškias prevencijos ir kovos su tuo sistemas, grindžiamą įtraukiu, integruotu ir į lytį orientuotu požiūriu. Nors įgyvendinant teisinės reformas smurtui ir priekabiavimui darbo pasaulyje padaryta didelė pažanga, vis dar lieka apsaugos ir prevencijos spragų. Teisinė sistema turėtų apimti įvairių smurto ir priekabiavimo, kurį patiria darbuotojai, apibrėžimus, įskaitant fizinį ir psichologinį smurtą, smurtą dėl lyties, įskaitant seksualinį smurtą ir priekabiavimą, patyčias, mobingą. Be to, turėtų būti apibrėžta valstybės institucijų, darbdavių ir darbuotojų atsakomybė, įgalinant juos imtis atitinkamų veiksmų.

4.5.1.1. neatliekamas išankstinis teisės aktų poveikio vertinimas skirtingoms socialinėms grupėms (kartu su TM ir LRVK)

Priimant teisės aktus nėra atliekamas išankstinis vertinimas, siekiant įvertinti kaip teisės akto priėmimas paveiks skirtingas visuomenės grupes, ypač koks bus poveikis pažeidžiamoms visuomenės grupėms. Dėl to pasitaiko atveju, kad priimtas teisės aktas negali pasiekti norimo tikslo.

4.5.2. lygybės duomenų trūkumas (kartu su FM):

Šiuo metu Lietuvoje lygybės duomenys (angl. *equality data*) yra prieinami tik kai kuriais pagrindais (dažniausi – lytis, amžius, negalia, tautybė), tačiau statistinių duomenų segregacija pagal galimus diskriminacijos pagrindus ir kitus bruožus nėra pakankama. Lietuvoje nėra atliekami reguliarūs diskriminacijos paplitimo ir jos poveikio kiekybiniai ir kokybiniai tyrimai, todėl trūksta informacijos apie diskriminacijos paplitimą ir poveikį, taip pat atskirų visuomenės grupių problematiką įvairiose gyvenimo srityse. Lygybės duomenų trūkumas lemia tai, kad nacionaliniu ir vietos lygmeniu nesudaroma galimybė priimti duomenimis grįstus sprendimus. Taip pat dėl lygybės duomenų nepakankamumo, teismams ir kitoms institucijoms bei įstaigoms nesudaroma galimybė nagrinėti galimas diskriminacijos situacijas, grindžiant savo tyrimą bei sprendimą dėl galimos diskriminacijos statistiniais duomenimis. Be to, lygybės duomenų trūkumas gali turėti įtakos užtikrinant sklandų bendradarbiavimą tarp nacionaliniu ir vietos institucijų bei ombudsmenų, Vyriausybės ir tarptautinių organizacijų.

4.5.2.1. tobulintinas teisinis reglamentavimas.

Šiuo metu Lietuvoje galiojantis teisinis reglamentavimas ne visada sudaro sąlygas renkant statistiką ją segreguoti pagal skirtingus diskriminacijos pagrindus, todėl būtina tobulinti teisinį reglamentavimą.

4.5.2.2. trūksta patikimų statistinių duomenų apie lygių galimybių užtikrinimą ir lygių galimybių principo įgyvendinimą.

Statistinių duomenų rinkimas ir jų segregacija skirtingais diskriminacijos pagrindais reikalauja papildomų finansinių ir žmogiškųjų resursų, todėl būtina palaipsniui didinti institucijų ir įstaigų pajėgumus rinkti lygybės duomenis bei juos apdoroti. Kai kurių institucijų ir įstaigų renkamų duomenų būdai bei laikymas nėra modernizuoti ir atnaujinami, todėl tai sudaro kliūtis integruojant skirtingus statistikos šaltinius.

4.5.3. silpna vietos savivalda lygių galimybių klausimais:

³⁶ ILO, 2019. A quantum leap for gender equality: For a better future of work for all, Geneva.

³⁷ European Commission, 2019 Report on equality between women and men in the EU, Brussels.

Nors Lygių galimybių įstatymas nustato pareigas savivaldybių institucijoms ir įstaigoms įgyvendinti lygias galimybes, tačiau didžioji dauguma savivaldybių administracijų savo strateginiuose dokumentuose nenusimato lygių galimybių įgyvendinimo priemonių arba nusimato jas tik tam tikroms visuomenės grupėms. Didžioji dauguma savivaldybių administracijų neturi darbuotojų, kurie tiesiogiai koordinuotų lygių galimybių priemonių rengimą ir įgyvendinimą savivaldybės teritorijoje. Siekiant užtikrinti visapusišką lygių galimybių užtikrinimą ne tik nacionaliniu, bet ir vietos lygmeniu, būtina stiprinti vietos savivaldos kompetencijas ir pajėgumus dirbant lygių galimybių klausimais.

4.5.3.1. išankstinės nuostatos ir kompetencijų trūkumas.

Savivaldybių administracijų darbuotojai neretais atvejais neturi tinkamos informacijos ir patirties dirbant lygių galimybių klausimais, tai lemia tai, kad vietos lygmeniu lygių galimybių politika nėra įgyvendinama, nes nėra laikoma prioritetine arba laikoma kaip apskritai nereikalinga ir nesukurianti jokios papildomos vertės.

4.5.3.2. savivaldybių administracijose nėra paskirtų darbuotojų, kurie būtų atsakingi už lygių galimybių klausimus.

Siekiant aktyviai įgyvendinti lygių galimybių principus savivaldybių lygmeniu, būtina užtikrinti realų funkcijų vykdymą vietos lygmeniu, paskiriant atsakingus asmenys, kurie tiesiogiai būtų atsakingi už horizontalaus lygių galimybių principo užtikrinimą savivaldybėje, padedant jį integruoti į kitas savivaldybės administracijos bei jai pavaldžių įstaigų veiklas. Taip pat reikalingi asmenys, dirbantys su vertikaliosiomis lygių galimybių priemonėmis, kurios padėtų savivaldybės gyventojams užtikrinti lygias galimybes bei siekiant palaikyti savivaldybių administracijų glaudžius ryšius su skirtingomis socialinėmis grupėmis, taip sprendžiant problemą kuo arčiau piliečių.

4.6. persikertančioji nelygybė (diskriminacija keliais pagrindais)

Atsižvelgiant į tai, kad lygios galimybės yra kompleksinė problema. Įgyvendinant lygybės skatinimo priemones nacionaliniu ir vietos lygmenimis būtina atsižvelgti į tokių priemonių poveikį ir prieinamumą įvairioms visuomenės grupėms, ypatingą dėmesį skiriant tiems, kurių tapatybės gali lemti diskriminaciją keliais pagrindais, pvz., moterys su negalia, migrantės moterys, translyčiai asmenys, tautinių mažumų atstovai ir kita, t.y. kai yra keli pagrindai dėl kurių tokie asmenys gali patirti diskriminaciją.

2020 m. ES lyčių lygybės instituto duomenimis³⁸ mėnesinių pajamų atotrūkis tarp moterų ir vyrų yra didesnis, kai įtraukiame šeiminės padėties perspektyvą, pvz., pajamų atotrūkis tarp moterų ir vyrų, kurie nėra santykiuose, yra mažesnis, nei moterų ir vyrų, kurie vieni augina vaiką (šiuo atveju vyrų vidutinės pajamos yra ženkliai didesnės). Atsižvelgiant į lyties ir negalios santykį – Lietuvoje negalią turinčios moterys dirba 8 proc. dirba mažiau nei negalią turinčių vyrų, kai tuo tarpu skirtumas tarp darbo rinkoje dalyvaujančių moterų ir vyrų neturinčių negalios yra 5.9 proc.

4.7. fragmentuota pabėgėlių ir trečiųjų šalių piliečių socialinės integracijos sistema

Lietuvos Respublikos gyventojų registro ir Užsieniečių registro duomenys rodo, kad nuo 2017 m. Lietuvoje nuosekliai didėja trečiųjų šalių piliečių (toliau – TŠP) skaičius. 2017 m. gyveno 43 600 užsieniečių (1,53 proc. bendro gyventojų skaičiaus), 2018 m. – 49 400 (1,76 proc.), 2019 m. pradžioje – 58 000 (2,08 proc.), 2020 m. pradžioje – 70 081 (2,79 proc.). 91 proc. Lietuvoje gyvenančių užsieniečių sudarė trečiųjų šalių piliečiai, kurių absoliuti dauguma – Ukrainos (32 proc.), Rusijos Federacijos (23 proc.) ir Baltarusijos Respublikos piliečiai (23 proc.). 2021 m. Baltarusijos politiniam režimui ėmus migraciją naudoti kaip politinio spaudimo įrankį per Baltarusijos – Lietuvos pasienį ateinančių prieglobsčio prašytojų skaičius reikšmingai išaugo. Per pirmąją 2021 m. pusę per sieną

³⁸ <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/domain/intersecting-inequalities/family/work>

atvyko 1546 prieglobsčio prašytojai, kas yra 20 kartų daugiau nei per 2020-uosius metus. Įvertinus tai, kad situacija gali reikšmingai pakeisti problemos mastą ir šiuo metu dar negalima spręsti, kiek ilgai situacija tęsis, priemonės aprašymas gali būti koreguojamas.

Tikėtina, kad pasauliniai migracijos procesai paveiks Lietuvos demografinę sudėtį per ateinančią dešimtmetį. Lietuvoje jau randasi ir kuriasi naujos tautinės bendruomenės (turkų, afganų, sirų ir kt.), kurių integracijos klausimai galimai bus susiję ir su kultūriniais bei religiniais šių bendruomenių poreikiais. Migracijos departamento duomenimis³⁹ 2021 m. sausio 1 d. Lietuvoje gyveno 3,12 proc. užsieniečių. Palyginimui daugiau nei prieš dešimtmetį 2013 m. užsieniečiai sudarė 1,1 proc. bendro Lietuvos gyventojų skaičiaus, t.y. padidėjo daugiau nei 3 kartus.

Didėjant užsieniečių skaičiui Lietuvoje, efektyviai veikianti užsieniečių socialinės integracijos sistema tampa vis svarbesnė. Trūksta kompleksiško valstybinių institucijų požiūrio ir suinteresuotumo prisidėti prie užsieniečių integracijos proceso. Pasigendama bendradarbiavimo migracijos ir integracijos politikos kūrimo ir įgyvendinimo klausimais su migrantų asociacijų atstovais, kitomis nevyriausybinėmis organizacijomis bei moksliniais institutais. Stringa tarpinstitucinis bendradarbiavimas. Šiuo metu savivaldybės ne itin aktyviai įsitraukia į integracijos procesų koordinavimą ir ne visos noriai bendradarbiauja padedant užsieniečiams ir jų kuratoriams būsto paieškos, įdarbinimo ir kt. srityse. Pažymėtina, kad institucijų pastangos tobulinti vykdomą politiką užsieniečių klausimu išaugo padidėjus prieglobsčio prašytojų srautui, tačiau vertinant 2021 m. liepos mėn. situaciją vis dar trūksta įsigilavimo į spręstinas problemas. Per mažai aktyvus tautinių mažumų, o taip pat ir naujai besikuriančių tautinių bendruomenių, įsitraukimas į visuomeninį gyvenimą Lietuvoje, ir, iš kitos pusės, jų įtrauktis į visuomeninį gyvenimą (kultūrinį, politinį, socialinį, ekonominį, viešąjį ir kt.) stoka trukdo joms jaustis pilnavertėmis bendruomenėmis.

Pasekmė: neefektyviai naudojamas biudžetas ir sinergijos trūkumas integracijos sistemoje ir susijusioje migracijos politikoje, nepadengiami visi poreikiai.

Spręstinos problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

- 4.7.1. politikos koordinavimo trūkumas ir ne visada veiksmingas keitimasis informacija ir politikos sinergijos trūkumas tarp atsakingų institucijų (kartu VRM, ŠMSM, KM, savivaldybėmis);
- 4.7.2. neapibrėžtos savivaldybės funkcijos užsieniečių integracijos procese, kompetencijų ir duomenų trūkumas, Trūksta sinergijos vietos lygiu teikiant apgyvendinimo, valstybinės kalbos mokymo, darbo paieškos, švietimo, socialinės apsaugos, sveikatos priežiūros paslaugas užsieniečiams.
- 4.7.3. ribotas informacijos prieinamumas ir komunikacija tarp užsieniečių ir viešąsias paslaugas teikiančių specialistų dėl kalbos barjero, teisinių žinių, tarpkultūrinių kompetencijų trūkumo.
- 4.7.4. neigiamas viešojo sektoriaus ir žiniasklaidos diskursas užsieniečių klausimu ir neigiamos visuomenės nuomonės nuostatos.
- 4.7.5. viešasis sektorius, žiniasklaida ir visuomenė nėra gerai informuoti apie prieglobsčio procesus, jų priežastis ir mastą pasaulyje;
- 4.7.6. nepakankamai lanksti priėmimo ir apgyvendinimo sistema, kuri galėtų greitai reaguoti ir prisitaikyti prie migracijos iššūkių.
- 4.7.7. specialistų, teikiančių paslaugas prieglobstį gavusiems užsieniečiams, kompetencijos trūkumas (pvz.: trūksta specialistų dirbančių su potrauminiais streso sutrikimais, gebančių atpažinti smurtą patyrusius asmenis ir t.t.).
- 4.7.8. ribotos prieglobstį gavusių užsieniečių ir TŠP pagalbą ir tarpininkavimo paslaugas teikiančių NVO geografinės galimybės (veikia tik didžiuosiuose miestuose).

³⁹ <https://migracija.lrv.lt/lt/statistika>

4.7.9. nėra prieglobstį gavusių užsieniečių ir TŠP integracijos stebėsenos ir vertinimo sistemos.

4.7.10. trūksta bendruomeninių iniciatyvų, kurios įtrauktų užsieniečius (ypač prieglobsčio gavėjus ir moteris migrantės) į bendruomeninių iniciatyvų veiklą, savanorystę.

5 problema – aukštas smurto artimoje aplinkoje ir smurto prieš vaikus lygis.

Smurtas yra viena skaudžiausių ir aktualiausių visuomenės sveikatos problemų pasaulyje. Smurto problema nepaprastai sudėtinga ir įvairialypė: smurtas prieš moteris, agresyvus elgesys su vaikais yra viena iš pagrindinių visuomenės sveikatos problemų ir žmogaus teisių pažeidimų. Smurtas, priklausau nuo kultūros, vertybių, socialinių normų, o tai ir yra viena pagrindinių priežasčių, kodėl smurtas, kaip visuomenės sveikatos problema, buvo ilgai ignoruojamas. Smurtas kaip visuomenės problema įvardyta XX a. viduryje. Sąmoningas ir nesąmoningas smurtas išeikvoja daug žmonijos socialinių ir ekonominių lėšų. Nors sunku apskaičiuoti prievartos ir smurto žalą, akivaizdu, kad ji siekia milijardus JAV dolerių, skiriamų sveikatos apsaugai, tuo pačiu prarandant milijardus dolerių šalių ekonomikoje dėl nukentėjusiųjų nedarbingumo, teisėsaugos sistemos išlaikymo bei neįgyvendintų finansinių investicijų.

Mokslininkai, įvertinę smurto prieš vaikus kaštus valstybei, susijusius ne tik su pagalba vaikui nukentėjus nuo smurto, bet ir dėl vėlesniame gyvenime kylančių iššūkių, nurodė, kad pvz. JAV tokie kaštais sudaro apie 1 proc. nuo BVP, Kanadoje – 1,7 proc. nuo BVP, o bendrai, pasauliniu mastu gali siekti nuo 2 iki 8 proc. nuo BVP.

Smurto artimoje aplinkoje lygis Lietuvoje išlieka aukštas. 2019 metais, remiantis Statistikos departamento duomenimis, užregistruota 53 tūkst. pranešimų apie smurtą artimoje aplinkoje ir sudarė 16,2 proc. visų užregistruotų nusikaltimų. 8 iš 10 dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruotų nusikaltimų nukentėjusieji – moterys, kas 10-tas nukentėjęs – vaikas iki 18 metų, 89,8 proc. smurtautojų buvo vyrai.

Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ 2019 m. Asociacijos „Moteryų informacijos centras“ užsakymu atliktos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos apie smurtą artimoje aplinkoje duomenimis, kas penktas suaugęs Lietuvos gyventojas (19 proc.) teigė patyręs smurtą artimoje aplinkoje. Šis rodiklis artimas 2014 – 2015 metų tyrimų rezultatams. Moterys dažniau (25 proc.), nei vyrai (13 proc.), teigė patyrusios smurtą artimoje aplinkoje. Vyresni nei 50 metų gyventojai teigė patyrę smurtą dažniau, nei jaunesni. Daugiausiai patyrusių smurtą žmonių nurodė, kad yra patyrę fizinį smurtą (65 proc. iš visų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje) bei psichinį smurtą (48 proc. iš visų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje). Kas septintas patyręs smurtą artimoje aplinkoje respondentas nurodė patyręs ekonominį smurtą, o kas dvyliktas – seksualinį.

Smurto artimoje aplinkoje problema yra aktuali kalbant ir apie vaikus. Dažnai, kai vienas iš tėvų patiria smurtą, nuo jo kenčia ir vaikai. Smurtas prieš vaikus išlieka vienu iš dažniausių ir didžiausių susirūpinimą keliančių vaiko teisių pažeidimų. Lietuvos įstatymai draudžia bet kokios formos smurtą prieš vaikus – psichologinį, seksualinį, fizinį smurtą ir išnaudojimą (apimant ir fizines bausmes visose vaiko aplinkose – šeimos, švietimo, globos ir nepilnamečių justicijos) ir nepriežiūrą. 2017 m. vasario mėn. buvo priimtos ir įsigaliojo Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatos, kuriose buvo aiškiai apibrėžtos visos šios smurto prieš vaikus formos, kaip nepriimtinas elgesys vaiko atžvilgiu ir vaiko teisių pažeidimas. Visgi, 2019 m. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos duomenimis, iš viso gautas 5122 atvejais dėl smurto prieš vaikus, iš kurių 1825 – dėl fizinio smurto, 1902 – psichologinio smurto, 216 – seksualinio smurto ir 1179 – dėl nepriežiūros. Būtina pažymėti, kad tai tik žinomi atvejai, apie kuriuos yra pranešama vaiko teisių apsaugos ir kitoms tarnyboms.

Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO) pažymi, kad oficiali valstybių statistika dažnai neatitinka šalių realybės, nes didelis skaičius smurto atvejų lieka neatskleistų. Smurtas prieš vaikus sukelia eilę kitų socialinių, sveikatos problemų vaiko dabartiniame ir ateities gyvenime. PSO, Tarptautinio Vaiko Fondo duomenys, taip pat įvairūs tyrimai rodo, kad smurtas sukelia arba gali sukelti įvairiausių iššūkių vaiko gyvenime, smurtą patyrę vaikai dažniau susiduria su psichinės sveikatos problemomis (dažniau serga depresija, yra labiau linkę žaloti save, patiria potrauminio streso sindromą, jiems dažniau yra būdingi kiti psichinės sveikatos iššūkiai), jų smegenų ir nervinės sistemos raida būna pažeista, fizinės sveikatos sužalojimais, didesne rizika sirgti priklausomybėmis nuo alkoholio ir kitų psichotropinių medžiagų vartojimo, didesnė rizika kurti tarpasmeninius santykius, kuriuose arba smurtaujama prieš partnerį, arba patiriamas smurtas iš jo ir kt.

Europos Tarybos pranešime „Fizinių bausmių vaikams uždraudimas“ taip pat pabrėžiama, kad smurtas turi neigiamą poveikį vaiko asmenybės formavimuisi: smurtas, taip pat ir fizinės bausmės, pažeidžia vaiko teises į fizinį vientisumą, orumą. Daugeliu atvejų smurtas ir fizinės bausmės pažeidžia vaiko teises į švietimą, vystymąsi, sveikatos apsaugą ir net jo teisę į gyvybę; gali rimtai sužaloti vaikus fiziškai ir psichologiškai; moko vaiką, kad smurtas yra priimtina ir tinkama konfliktų sprendimo arba žmonių vertimo daryti tai, ko jis nori, strategija, neleidžia garantuoti vaiko apsaugos. Jei yra toleruojama, kad tam tikras „lengvas“ smurtas prieš vaiką, fizinė bausmė yra teisėta, leidžiama manyti, kad kai kurios smurto prieš vaikus formos ar lygiai yra priimtini. Todėl sprendžiant smurto artimoje aplinkoje problemą, būtina plėtoti tinkamus pagalbos mechanizmus, prevencines priemones ir apsaugą tiek suaugusių nukentėjusiųjų, tiek vaikų.

Įgyvendinus plėtros programą bus sumažintas smurto artimoje aplinkoje paplitimas, bus pagerinta paslaugų, teikiamų nukentėjusiems asmenims nuo smurto artimoje aplinkoje kokybė taip apsaugant asmenis, kurie patyrė smurtą, taip pat bus užtikrintas tarpinstitucinis bendradarbiavimas bei institucijų bendradarbiavimą su nevyriausybinėmis organizacijomis, kad pagalba nuo smurto nukentėjusiems asmenims būtų geriau teikiama ir koordinuojama valstybės ir savivaldos lygmeniu. Atsižvelgiant į tai, kad visuomenės nuostatos smurto artimoje aplinkoje atžvilgiu išlieka prieštaringos ir smurto pateisinimas vis dar paplitęs, bus siekiama keisti visuomenės nuostatas, lemiančias smurto artimoje aplinkoje paplitimą.

Spręstinos 5 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

5.1. nepakankamai efektyviai veikianti pagalbos ir paslaugų smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims ir asmenims, siekiantiems atsisakyti smurtinio elgesio, teikimo sistema:

Lietuvoje nuo 2012 m. veikia specializuotos kompleksinės pagalbos centrų tinklas, kuris užtikrina pagalbos teikimą visiems nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims, tačiau vis dar pastebimos šios pagrindinės priežastys, kurios trukdo turėti efektyviai veikiančią pagalbos ir paslaugų teikimo nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims, bei asmenims, siekiantiems atsisakyti smurtinio elgesio, sistemą:

5.1.1. neužtikrinamas tinkamos visavertės pagalbos teikimas smurto artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims, tame tarpe ir vaikams, patyrusiems smurtą

Specializuotos pagalbos centrai teikia pagalbą smurto artimoje aplinkoje atveju įveikiant kritinę būklę, tai: informavimas; įgalinimas; konsultavimas; veiksmų ir pagalbos priemonių plano sudarymas; psichologo pagalba; teisininko pagalba; pagalba rengiant dokumentus; tarpininkavimas kitose įstaigose; prireikus ir esant galimybei lydi į policijos komisariatą, teismą, kitas institucijas ir (ar) organizacijas, kurios gali padėti spręsti dėl smurto artimoje aplinkoje iškilusias problemas; asmens prašymu tarpininkauja, kad smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui būtų suteikta medicininė pagalba. Nors galiojantis teisinis

reglamentavimas jau sudaro sąlygas smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui gauti specializuotą kompleksinę pagalbą, tačiau pagalba nėra vienoda visoje Lietuvoje.

Teikti visavertę pagalbą nuo smurto artimoje aplinkoje smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims trukdo vis dar egzistuojantys visuomenės stereotipai ir kaltinamasis požiūris į smurtą patyrusį asmenį; nepakankamas pagalbos galimybių žinomumas; nepakankami institucijų, teikiančių apsaugą, pagalbą ir paslaugas smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims žmogiškieji ir materialiniai ištekliai; aiškių tarnybų funkcijų apibūdinimo trūkumas (pvz., ne iki galo apibrėžtas atvejo vadybininko vaidmuo teikiant paslaugas nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims); pasitaikanti apsaugą ir paslaugas teikiančių institucijų darbuotojų supratimo, palaikymo, tikėjimo ir empatija nukentėjusiajam stoka, skeptiškas požiūris į nukentėjusį; sunkesnis pagalbos ir paslaugų pasiekiamumas kaime (lyginant su miestu); aukštas paslaugų teikimo biurokratizacijos lygis; pagalbą ir paslaugas teikiančių institucijų vidinės veiklos efektyvumo kontrolės stygius (nepakankamas įgyvendinimų programų efektyvumo vertinimas ir atnaujinimas).

Vaiko teisių apsaugos specialistų vertinimu, pagalba turi būti teikiama ilgą laiką bei sistemingai pagal nukentėjusiojo poreikius koordinuojama, teikiama ne tik tiesiogiai nukentėjusiems, bet ir visai nuo smurto nukentėjusio vaiko šeimai, artimiausiai aplinkai. Be to, jei pagalba teikiama vien tik smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam vaikui ir (ar) jo šeimai, smurto problema neišsprendžiama. Siekiant išvengti pakartotinių smurto atvejų, svarbu tikslingą pagalbą laiku suteikti ir smurto artimoje aplinkoje pavojų keliančiam asmeniui. Psichologo, psichoterapeuto ir psichiatro pagalbos galimybės menkos, ypač regionuose. Pagalbos vaikui prieinamumo galimybes ypač susiaurina atostogų vasaros ar kitu metų laiku laikotarpiams, kai ir pedagoginės psichologinės pagalbos tarnybos, ugdymo įstaigos nedirba. Vienas iš didžiausių praktinių iššūkių – negavus pakankamai pagalbos tam, kam jos reikia, smurtas ir toliau kartojasi. Todėl turime nemažą skaičių vaikų, kurie smurtą artimoje aplinkoje patyrė ne kartą.

5.1.2. smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens baimė kreiptis pagalbos

Žvelgiant iš smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens perspektyvos, egzistuoja baimė kreiptis pagalbos bei visuomenėje išliekantis neigiamas požiūris į tam tikras pagalbos ieškojimo rūšis (pvz., emocinės, psichologinės pagalbos); streso būsenos pasekmės, trukdančios nukentėjusiems suvokti jiems suteikiamą informaciją apie tai, kokios institucijos ir kaip dalyvaus pagalbos teikimo procese, kokie bus pagalbos suteikimo žingsniai, į kokias institucijos ir dėl ko jie gali ir turėtų kreiptis; sunkumai kylantys ikiteisminio tyrimo metu įrodant smurtą artimoje aplinkoje, ypač ne fizinės smurtinio artimoje aplinkoje formas; dažnas nepasitikėjimas atsakingomis institucijomis, įstaigomis ir jų darbuotojais, specialistais bei nukentėjusio asmens gąsdinimas, kad šeimoje nėra užtikrinamos vaiko teisės, galimi antrinės viktimizacijos atvejais (pvz., Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos dažniau matoma kaip kontroliuojanti ir baudžianti, o ne pagalbą teikianti ir smurto artimoje aplinkoje prevenciją vykdanči institucija); trūksta tęstinių paslaugų patyrusioms smurtą moterims ilgalaikėje perspektyvoje, jaučiamas poreikis inovatyvių paslaugų, tokių kaip profesinis orientavimas, verslumo ugdymas, finansinio raštingumo (stiprybių ir silpnybių identifikavimas, siekiant išitvirtinti darbo rinkoje, pradėti verslą ir taip eliminuoti galimybes grįžti pas smurtautoją dėl ekonominių priežasčių. Stinga platformų, savitarpio pagalbos grupių, priemonių smurtą patyrusioms moterims. Bendravimas ir bendradarbiavimas tokios platformose ir /ar grupėse, dalyvaujant konsultantams (psichologai, verslininkai ir kt.) palaikytų smurtą patyrusias moteris, skatintų jų integraciją į profesinį, aktyvų pilietinį gyvenimą, sudarytų sąlygas atsigauti psichologiškai bendraminčių rate palaikant tų sričių specialistams.

5.1.3. trūksta priemonių, skirtų smurtautojo elgesio keitimui

Svarbus smurto artimoje aplinkoje prevencijos elementas – darbas su smurtinio elgesio siekiančiais atsisakyti asmenimis. Šiuo metu smurtinio elgesio keitimo mokymai vykdomi kiekvienais metais organizuojant nevyriausybinių organizacijų projektų, skirtų smurto artimoje aplinkoje prevencijai ir smurtinio elgesio

keitimui atrankos konkursą. Kiekvienais metais atrenkamos skirtingos organizacijos, kurios tais metais organizuoja šiuos mokymus. Pagrindinės kliūtys šioje srityje išlieka: smurtinio elgesio keitimo programų ir priemonių įgyvendinimas yra fragmentiškas; nepakankamos programų įgyvendinimo apimtys, todėl ne visi asmenys, kurie siekia pakeisti savo elgesį sulaukia pagalbos, ypač tais atvejais, kai asmuo bando atsisakyti nepageidaujama elgesio dar prieš įvykstant smurtiniam įvykiui; daugumoje Lietuvos vietų smurtinio elgesio keitimo programos prieinamos tik nuteistiesiems; naudojamos smurtinio elgesio keitimo priemonės ne visada yra pakankamai efektyvios įgyvendinamos smurtinio elgesio keitimo priemonės stokoja darnaus taikymo mechanizmo, bei bendradarbiavimo su kitomis pagalbos teikimo procese dalyvaujančiomis institucijomis ir organizacijomis; siekiantys keisti savo elgesį asmenys stokoja informacijos apie pagalbos galimybes; teikiama pagalba ne visuomet yra vienodai profesionali bei nuosekli; smurtinio elgesio keitimo programų trūkumas žmonėms su negalia (pvz., su vertimu į gestų kalbą); trūksta smurtini elgesio keitimo programų užsienio kalba (pvz., kai teismas įpareigoja Lietuvoje gyvenančių užsieniečių keisti elgesį); nepakankamas smurtinio elgesio keitimo programų finansavimas; kvalifikuoto personalo, smurtinio elgesio keitimo programoms įgyvendinti, stoka.

Sprendžiant nepakankamo pagalbos ir paslaugų sistemos efektyvumo problemą ir numatant priemones, svarbus TM, VRM, Policijos departamento prie VRM, SAM, Kalėjimų departamento prie TM, savivaldybių administracijų, NVO dalyvavimas.

5.2. nepakankamai efektyvus tarpinstitucinis bendradarbiavimas

Šiuo metu nėra numatyta aiškaus tarpinstitucinio bendradarbiavimo mechanizmas bei aiškios institucijų atsakomybės ribos vykdant smurto artimoje aplinkoje prevenciją, užtikrinant apsaugą ir teikiant pagalbą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims. Valstybės institucijos ir įstaigos bei savivaldybės vykdomosios institucijos bendradarbiauja fragmentiškai, iškilus tam tikroms problemoms ar klausimas, susijusiems su smurtu artimoje aplinkoje. Efektyvi smurto artimoje aplinkoje prevencija ir pagalba įmanoma tik vykstant nuolatiniam tarpinstituciniam bendradarbiavimui ir valstybės, ir savivaldos lygmeniu, pagrindinėmis tarpinstitucinio bendravimo kliūtimis yra informacijos apie institucijų atsakomybes trūkumas, asmenų dalyvaujančių tarpinstitucinio bendradarbiavimo grupėse kaita, komunikacijos spragos (silpni horizontalūs ryšiai tarp specialistų, dirbančių su tuo pačiu smurto atveju, neveiksminga vertikalė komunikacija), tarpinstitucinio pasitikėjimo stoka. Su smurtu artimoje aplinkoje patyrusiais asmenimis dirbančioms institucijoms trūksta žinių apie kitų apsaugos ir pagalbos procese dalyvaujančių institucijų atsakomybes ir funkcijas, be to, pasigendama paaiškinimų, kodėl viena ar kita institucija priėmė vienokį, o ne kitokį sprendimą konkrečiu atveju, su kuriuo dirba ir kitos institucijos. Tokiems informacijos mainams reikalingi horizontalūs ryšiai tarp darbuotojų, kurie dirba su smurtu artimoje aplinkoje patyrusiais asmenimis bei smurtautojais. Vertikaliais ryšiais (pranešant aukštesnio lygio vadovams) paremtas komunikacija vertinama kaip nepakankamai efektyvi.

Atsižvelgiant į tai, būtina tęsti ir plėtoti tarpinstituciniam bendradarbiavimui skirtus formatus, veikiančius nacionaliniu ir savivaldos lygmeniu, taip užtikrinant efektyvų bendradarbiavimą teisės aktų rengimo ir įgyvendinimo srityse.

Sprendžiant šią problemą ir numatant priemones, svarbus VRM, Policijos departamento prie VRM, TM, ŠMSM, SAM, Kalėjimų departamento prie TM, Probacijos tarnybos, savivaldybių administracijų ir NVO dalyvavimas.

5.3. visuomenės švietimo spragos, lemiančios smurtą artimoje aplinkoje toleravimą

Neišnaudotos švietimo ir auklėjimo galimybės, mokant pagarbaus bendravimo tarp lyčių, paplitę lyčių stereotipai lemia aukštą smurto prieš moteris paplitimą. Smurtą moterys patiria įvairiomis formomis: kaip fizinį, psichologinį, ekonominį, seksualinį ir kita. Pastebėtina, kad moterys dažniau negu vyrai nukentčia nuo seksualinio smurto (2019 m. užregistruota 101 nukentėjusi nuo išžaginimo moteris, iš jų 44 nepilnametės, iš 77 2019 m. nuo seksualinio prievartavimo nukentėjusių asmenų 61 buvo moteris, iš jų 43 buvo nepilnametės), visos užregistruotos nukentėjusiosios nuo seksualinio priekabiavimo buvo moterys (7, iš jų 1 nepilnametė). Buvo įvykdyta daugiau seksualinio smurto nusikaltimų, dalis nukentėjusiųjų apie juos nepranešė. Šią išvadą patvirtina ir 2019 m. atliktas tyrimas „Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba, bendradarbiavimas“ (<http://www.lygus.lt/pristatytas-kokybinis-tyrimas-smurtas-artimoje-aplinkoje-prevencija-apsauga-pagalba-bendradarbiavimas/>), kuris atliktas įgyvendinant ES struktūrinių fondų projektą (atliko autorių kolektyvas: Dr. Giedrė Purvanekienė, Dr. Vita Venslovaitė, Dr. Irena Stonkuvienė, Dr. Rūta Žiliukaitė). Tyrimo išvadose konstatuojama „Smurto artimoje aplinkoje statistikoje daugiausia fiksuojamas fizinis smurtas, psichologinio ir ekonominio smurto atvejų labai mažai, o seksualinio smurto atvejų – neįtikėtina mažai. Galima daryti prielaidą, kad taip yra ne todėl, kad Lietuvoje kitų smurto rūšių nėra, bet todėl, kad šios smurto formos sunkiai atpažįstamos ir dar sunkiau įrodomos“.

Europos Tarybos priimtoje rekomendacijoje dėl kovos su seksizmu, pabrėžiama, kad seksizmas šeimoje gali prisidėti prie stereotipinių vaidmenų sutvirtinimo, dėl kurių yra mažinama moterų galia, atsiranda žema savivertė ir taip pat prisidedama prie smurto prieš moteris ir mergaites. Tai taip pat gali turėti įtakos gyvenimo ir karjeros pasirinkimui. (didelę smurto prieš moteris dalį sudaro smurtas artimoje aplinkoje, todėl ši problematika aptariama skyriuje „Smurto artimoje aplinkoje prevencija ir pagalba nukentėjusiesiems“).

Sprendžiant šią problemą ir numatant priemones, svarbus ŠMSM, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos, VRM, TM ir NVO dalyvavimas.

6 problema – socialinė atskirtis dėl socialinės elgsenos (asmenys, turintys įvairių priklausomybių, iš įkalinimo įstaigų išėję asmenys, benamiai).

Socialinę atskirtį gali patirti ir asmenys priklausantys tam tikroms labiausiai pažeidžiamoms socialinėms grupėms (benamiai, priklausomi nuo alkoholio ar kitų narkotinių medžiagų vartojimo, grįžę iš įkalinimo įstaigų ir pan.). Neretai visuomenės paribyje atsidūrę asmenys atskirtį patiria dėl kompleksinių priežasčių, kurios nebuvo savo laiku sprendžiamos arba nesulaukė reikalingos pagalbos. Šios grupės įprastai pasižymi problemų daugiamatiškumu, t. y. neturi socialinių įgūdžių arba jie yra nepakankami, yra diskriminuojami, neturi ar yra praradę kvalifikaciją, ilgą laiką nedalyvavę darbo rinkoje, grįžę iš įkalinimo įstaigų, turintys sveikatos problemų ir kt.

Psichoaktyvios medžiagos apima alkoholį, narkotikus, tabaką bei kitas žmogaus psichiką veikiančias medžiagas.⁴⁰ Alkoholio ir kitų psichoaktyvių medžiagų vartojimas ir priklausomybė nuo jų yra opi problema Lietuvoje – pirmaujama pagal alkoholio suvartojimą – Lietuva yra viena iš lyderių ES. Alkoholio vartojimas sąlygoja apie 3 tūkst. mirčių kasmet, kurių apie 2,5 tūkst. tenka vyrams. 2018 m. apie 30 proc. registruojamų nusikalstamų veikų padarė neblaivūs asmenys, registruota virš 3 tūkst. kelių eismo įvykių dėl neblaivių asmenų kaltės, kuriuose žuvo 170 žmonių⁴¹. 9 iš 10 globoje esančių vaikų augo piktnaudžiaujančių alkoholiu asmenų šeimose. Iš viso alkoholio vartojimo ekonominė našta kasmet galėjo siekti daugiau kaip 320 mln. eurų, o tai sudarė 0,85 proc. Lietuvos bendrojo vidaus produkto⁴².

⁴⁰ https://www.who.int/substance_abuse/terminology/psychoactive_substances/en/

⁴¹ <https://osp.stat.gov.lt/naujienos?articleId=6338911>

⁴² „Alkoholio vartojimo sąlygojamas žalos Lietuvoje skaičiavimo metodikos parengimas ir žalos įvertinimas 2015 m. ir 2016 m.“, 2018 m. Doc. Dr. Mindaugas Štelemėkas ir kiti, VDU.

Sergamumo narkomanija rodiklis išlieka gana aukštas – 2017 m. 100 tūkst. šalies gyventojų teko 5,2 sergamumo narkomanija atvejai. Šalies medicinos įstaigose buvo registruoti 4077 asmenys, kuriems buvo nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų, 1136 asmenims buvo taikytas pakaitinis gydymas. 2017 m. nuo narkotikų perdozavimo mirė 83 asmenys. Pagal ŽIV susirgimus, susijusius su injekcijomis, Lietuva pirmauja ES (47,8 atvejų milijonui gyventojų).⁴³ Ligtumo psichikos ir elgesio sutrikimais vartojant alkoholį rodikliai dar didesni. Psichoaktyvios medžiagos išderina emocinį žmogaus stabilumą, neretai vartojantiems alkoholį/narkotikus būdingi gretutiniai psichikos sutrikimai, tokie kaip nerimas, depresija, nemiga ir kt.⁴⁴ Mokslininkai teigia, kad ankstyvą alkoholio vartojimo pradžią gali lemti ir konfliktiški santykiai šeimoje, nepakankama tėvų kontrolė, skyrybos, tėvų alkoholinių gėrimų vartojimas, bendraminčių įtaka.⁴⁵

2015 m. gruodžio 17 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtose Tipinėse minimaliose elgesio su kaliniais (Mandelos) taisyklėse teigiama, kad laisvės atėmimo bausmės ir kitų panašių asmens laisvę apribojančių priemonių tikslas visų pirma yra apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamų veikų ir mažinti pakartotinį nusikalstamą elgesį. Šis tikslas gali būti pasiektas tik tuomet, jei kalinimo laikas, kiek tik įmanoma, išnaudojamas jų reintegracijai į visuomenę po paleidimo, kad jie galėtų gyventi savarankiškai ir laikydamiesi įstatymų.

Nors nuteistųjų socialinė integracija prasideda laisvės atėmimo vietose, tačiau jos efektyvumas nėra pakankamas, taip pat ją apsunkina ir ilgos trukmės bausmės (vidurkis – 6,8 m.). Tai, kad laisvės atėmimo bausmę atlikusių asmenų integracija į visuomenę nevyksta sklandžiai rodo faktas, kad į laisvės atėmimo vietas pakartotinai patenka daug asmenų, anksčiau atlikusių laisvės atėmimo bausmę. Kalėjimų departamento duomenimis, 2016–2018 metais pakartotinai per metus sugrįžusių į laisvės atėmimo vietas asmenų buvo maždaug 62 proc. bendro nuteistųjų, laikomų laisvės atėmimo vietose, skaičiaus.

Laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys, ypač tie, kurių socialiniai ryšiai yra nutrūkę ir jų niekas nelaukia laisvėje, susiduria su gyvenamojo būsto, sveikatos priežiūros ir kitomis problemomis.

2019 m. sausio 1 d. duomenimis, iš visų laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų 1,5 proc. neturėjo jokio išsilavinimo, 16,7 proc. turėjo pradinį išsilavinimą, 36,7 proc. – pagrindinį, 38,7 proc. – vidurinį, 4 proc. – aukštesnįjį, 2,4 proc. – aukštąjį išsilavinimą. Minėtina, kad kalinių struktūra pagal išsilavinimą per 20 metų Lietuvoje beveik nesikeitė. Žvelgiant į šiuos duomenis svarbu pabrėžti tris dalykus: a) kalinių struktūra pagal išsilavinimą neatitinka visos visuomenės struktūros pagal šį požymį – įkalinimo įstaigose yra neproporcingai daug asmenų, turinčių tik vidurinį, pagrindinį ar pradinį išsilavinimą; b) žemas ar žemesnis išsilavinimas neturi būti traktuojamas kaip viena iš nusikalstamo elgesio „priežasčių“ – baudžiamojo persekiojimo sistemoje ir ypač – patekimo į įkalinimo sistemą procese – tai pirmiausia yra reikšmingas selektyvumo kriterijus; c) išsilavinimas ir profesinė kompetencija yra svarbi prielaida socialinei integracijai, todėl žinomas faktas, kad įkalinimo įstaigose esantys asmenys turi žemą ar žemesnį išsilavinimą, palyginus su visos visuomenės gyventojų struktūra, sukuria poreikį įkalinimo įstaigose atverti kiek įmanoma platesnes galimybes įgyti išsilavinimą ir profesines kompetencijas⁴⁶.

⁴³ http://www.emcdda.europa.eu/countries/drug-reports/2019/lithuania/eu-dashboard_en

⁴⁴ <https://www.prevencija.lt/pagalbos-resursai/priklausomybes/>

⁴⁵ Petronytė G., Zaborskis A., Veryga A. „Jaunimo alkoholinių gėrimų vartojimo rizikos veiksniai ir prevencijos programų kryptys. Medicina (Kaunas), 2007, Nr.43(2), psl.103-109. Pasak straipsnio autorių, genetikos tyrimai rodo, kad vaikų alkoholizmui 40-60 % įtakos turi biologiniai tėvai.

⁴⁶ <http://teise.org/wp-content/uploads/2020/03/Kalinimo-salygos.pdf>

Po bausmės atlikimo grįžus į laisvę teikiama nepakankama tikslinė pagalba ir socialinės parama bausmę atlikusiems asmenims. Nors šiuo metu visa atsakomybė už socialinės paramos ir tikslinės pagalbos teikimą pilną bausmę atlikusiems ir išėjusiems iš laisvės atėmimo įstaigos asmenims tenka savivaldybėms, į kurias jie grįžta, tačiau dauguma jų nėra šios grupės asmenų įvardijusios kaip didesnio rūpesčio reikalaujančios. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija siekdama išsiaiškinti esamą išėjusių iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinės integracijos padėtį savivaldybėse parengė ir išsiuntė į visas 60 savivaldybių anketą, kuria buvo siekiama surinkti informaciją apie savivaldybėse teikiamą socialinę paramą ir tikslinę pagalbą šiems asmenims. Į ją atsakė 40 savivaldybių. Iš jų pateiktos informacijos paaiškėjo, kad jokia specializuota pagalba šiems asmenims neteikiama, o apsiribojama tik minimalios materialinės paramos ir bendro pobūdžio informacijos teikimu. Daugelyje savivaldybių nėra jokių specializuotų įstaigų (nakvynės namų, labdaros valgyklų), ir socialinę paramą teikia tik socialinės paramos skyriai (centrai), tačiau faktiškai teikiama socialinė parama neatitinka socialinės integracijos tikslų ir daugiausia yra skirta tenkinti trumpalaikius tiesioginius fizinius gyvenimo poreikius⁴⁷. Dėl blogai veikiančios bausmių vykdymo sistemos ir resocializacijos proceso stebimas pakartotinis nusikalstamumas (recidyvizmas) kas kenkia visuomenės saugumui ir kainuoja viešuosius finansus.

Benamystė – tai įvairovė tarpusavyje persipynusių skirtingo pobūdžio problemų derinių. Socialinė benamio atskirtis – tai daugiatis procesas, susijęs su laipsnišku jo at(si)skirymu nuo socialinės aplinkos. Nors socialinė atskirtis ir tapsmas benamiu yra tiesiogiai susiję, tačiau tai yra skirtingi socialiniai procesai, nes asmuo pirmiausia tampa benamiu ir tik po to patiria socialinę atskirtį. Benamių atskirtis vyksta dviem tarpusavyje susijusiais aspektais – per atskirtį ir savęs atskirtį. Nuolatinės gyvenamosios vietos neturinį asmenį tik tuomet galima laikyti benamiu, kai jis nepriklauso jokiai socialinei grupei, kuri jam suteiktų tam tikrą priimtina vaidmenį visuomeniname užimtume (darbo rinkoje), šeimoje, bendruomenėje. Jeigu tokios institucijos nėra, tai gyvenimas „gatvėje“ sukelia negrįžtamas pasekmes. Tipišku benamiams priskiriamu bruožu laikomas giminiškų ir draugystės santykių nutraukimas. Individas, atsidūręs už savo socialinės grupės ribų ir neturėdamas nuolatinės gyvenamosios vietos, įgauna specifinių benamiams būdingų elgesio bruožų ir perima šios žmonių kategorijos gyvenimo normas bei vertybes (Wenzel, Koegel, Gelberg, 2000)⁴⁸ Lietuvoje benamystės priežastys ir jos mastas yra menkai tyrinėti.

Savivaldybėse nepakankamai išplėtotą socialinių paslaugų infrastruktūra socialinę riziką patiriantiems ir pažeidžiamiems asmenims. Krizių centrai veikia tik apie pusėje savivaldybių. Trūksta infrastruktūros psichologinės ir socialinės rehabilitacijos bei pagalbos ir palaikymo paslaugoms priklausomiems nuo psichoaktyviųjų medžiagų asmenims bei iš įkalinimo įstaigų išėjusiems asmenims. Dalis šių asmenų priversti glaustis nakvynės namuose (2019 m. juose gyveno 66 asmenys iš laisvės atėmimo vietų, 44 – po rehabilitacijos). Nepakankamai išplėtotas atvirų jaunimo centrų tinklas. Vis dar yra poreikis bendruomeninių ir (arba) nestacionarių paslaugų socialiai pažeidžiamoms asmenų grupėms infrastruktūros plėtrai.

Spręstinos 6 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

6.1. iš artimos aplinkos perimta sveikatai žalinga elgsena

Alkoholio ir kitų priklausomybes sukeliančių medžiagų vartojimas istoriškai/kultūriškai nulemta ir artimoje aplinkoje elgsena. Sveikatai žalingas gyvenimo stilius ir nesaikingas alkoholio vartojimas, lošimai, kitos priklausomybės dažniausiai internalizuojamas pirminės (šeimoje) ir antrinės (mokykloje, darbovietėje) socializacijos metu.⁴⁹

⁴⁷ SADM duomenys

⁴⁸ <https://www.mokslobaze.lt/benamyste-priezastys-problemos-socialine-atskirtis-pagalba.html>

⁴⁹ “Lietuvos vyrų mirtingumo diferenciacijos sociologiniai demografiniai veiksniai“, Mokslo daktaro disertacija, Daumantas Stumbrys. 2016 m.

Priežastis šalinama per Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamą SADM valdomą Šeimos politikos stiprinimo PP, įgyvendinant NPP 2.5 uždavinį „Gerinti aplinką šeimai, siekiant didinti gimstamumą ir gyvenimo kokybę bei sudaryti sąlygas derinti darbo ir šeiminius įsipareigojimus“.

6.2. prasta emocinė (ypač vyrų) sveikata ir dažnai pasitaikanti sveikatai žalinga elgsena

Remiantis Higienos instituto duomenimis, 9,5 proc. visų 2019 m. mirusių vyrų žuvo dėl išorinių mirties priežasčių. Iš 1758 vyrų, 976 vyrai (55,5 proc.) mirė nuo nelaimingų atsitikimų (apima transporto įvykius, nukritimus, paskendimus, atsitiktinius apsinuodijimus), 402 vyrai (30,7 proc.) nuo savižudybių. Tuo tarpu, moterų, mirusių nuo išorinių priežasčių, skaičius siekė 637 moteris ir sudarė 3,2 proc. visų mirusių moterų iš kurių 62 (2,5 proc.) buvo savižudybės atvejai⁵⁰. Vienos savižudybės priežasties nėra, tačiau dažniausiai pasitaikanti – prasta asmens psichologinė būklė.

Tipiniai visuomenės lūkesčiai moterims, vyrams, mergaitėms ir berniukams yra skirtingi ir taikomi grindžiant nusistovėjusiomis normomis. Remiantis 2017 m. Eurobarometro atliktu tyrimu apie lyčių lygybę⁵¹, 73 proc. apklaustųjų Lietuvoje mano, kad svarbiausia moters pareiga yra rūpintis namais ir šeima, o 67 proc. apklaustųjų sutinka, kad vyrų pareiga yra išlaikyti šeimą finansiškai (palyginimui panašias nuostatas apie moterų ir vyrų vaidmenis šeimoje turi apie 44 proc. Europos gyventojų). 34 proc. tyrime dalyvavusių apklaustųjų Lietuvoje mano, kad vyrams nedera verksti. Atitinkamai, vyrai sunkiau reaguoja į santykių problemas ir ekonominius sunkumus, mažiau kreipiasi pagalbos bet yra labiau linkę į rizikingą sveikatai elgseną, kuri neretai baigiasi smarkiais sužalojimais ar mirtimi. Vykdam savižudybių prevenciją, dėmesio šiai tikslinei grupei yra skiriama nepakankamai.

Tiek moterys, tiek vyrai kenčia nuo prastos emocinės sveikatos, tačiau (dažnai dėl įsigalėjusių stereotipų) jie kur kas rečiau kreipiasi pagalbos nei moterys, tačiau moterys labiau linkusios tausoti savo sveikatą (tiek fizinę, tiek emocinę) ir dažniau kreipiasi pagalbos į specialistus. Vyrų emocinės sveikatos problemos yra plačiai diskutuojamos ir ES lygmeniu.

Priežasties šalinimas priklauso ir Lietuvos Respublikos SAM kompetencijai – šalinama, įgyvendinant NPP 2.10 uždavinį „Skatinti sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo veiklas ir stiprinti psichologinį (emocinį) visuomenės atsparumą“.

6.3. neigiamas visuomenės ir darbdavių požiūris į priklausomybių turinčius asmenis, asmenis, grįžusius iš įkalinimo įstaigų, benamius

Vyrauja požiūris, kad pažeidžiamas asmuo pats kaltas dėl susidariusios situacijos ir problemos atsiradimo. Visuomenės pasipriešinimas ir susipriešinimas dėl naujų alkoholio kontrolės politikos priemonių, menkai suvokiamas ilgalaikis tikslas ir žmogaus bei visuomenės sveikata.

6.4. prevencinių priemonių trūkumas ir specializuotos socialinės reabilitacijos paslaugų asmenims, grįžusiems iš įkalinimo įstaigų, stoka

Nėra efektyvių ankstyvosios intervencijos paslaugų PM vartojantiems ar rizikoje esantiems mokiniams bei jų šeimoms. Žemas priklausomybes turinčių asmenų pasitikėjimas pagalbos specialistais bei skeptiškas teikiamos pagalbos efektyvumo vertinimas. Ribotas artimųjų įtraukimas ir atsakomybės stiprinimas, įtraukiant juos į priklausomybių prevencines veiklas. Trūksta psichosocialinės reabilitacijos paslaugų priklausomiems nuo psichoaktyviųjų medžiagų asmenims

⁵⁰ http://hi.lt/uploads/pdf/leidiniai/Statistikos/Mirties_priezastys/Mirties_priezastys_2019_galutiniai_duomenys.pdf

⁵¹ <http://europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2012/the-gender-inequalities-in-the-european-union/country-fiches/lt-lt-country-fiches-the-gender-inequalities-in-the-european-union-20120121.pdf>

ir jų šeimų nariams: šiuo metu ES paramos lėšomis yra finansuojamos 175 vietos 13 Psichologinės socialinės rehabilitacijos (PSR) įstaigų, kuriose psichologinės socialinės rehabilitacijos programa vykdoma nuo 7 iki 14 mėnesių.

6.5. nepakankama apimtimi įgyvendinamos nusikalstamo elgesio keitimo, pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamos veikos asmenims programos

Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 2018 m. pateiktoje ataskaitoje⁵² paragino Lietuvos valdžios institucijas imtis ryžtingų veiksmų rengiant įkalinimo ir kardomųjų įstaigų veiklos programas. Dabartinė padėtis, kai daugiau nei pusė nuteistųjų neturi reikšmingos veiklos, neprisideda prie jų socialinės rehabilitacijos. Komitetas atkreipė dėmesį, kad nuteistųjų kalinių užsiėmimas įvairialypė tiksline veikla (darbas, turintis profesinę vertę; išsilavinimas; sportas; poilsis) yra ne tik svarbi rehabilitacijos ir resocializacijos dalis, bet kartu prisideda prie saugesnės aplinkos kalėjimuose sukūrimo. Be to, kardomojo sulaikymo įstaigose esantiems kaliniams taip pat turėtų būti siūloma dirbti ir vykdyti kitą struktūruotą veiklą.

JT komitetas prieš kankinimus Lietuvai pateiktose rekomendacijose⁵³ nurodė stiprinti veiksmus, kuriais siekiama sumažinti smurtą tarp kalinių, gerinant kalėjimo valdymą ir kalinių bei darbuotojų skaičiaus santykį, sustiprinti pažeidžiamų kalinių stebėjimą ir valdymą.

Šiuo metu nukentėję asmenys gali naudotis Lietuvos Respublikoje veikiančia bendra socialinės paramos ir pagalbos asmenims sistema. Nukentėję asmenys gali kreiptis pagalbos į atitinkamas valstybės finansuojamas pagalbos tarnybas (pagal nusikaltimo pobūdį), o šios tarnybos gali juos siųsti į kitas nukentėjusių asmenų poreikius atitinkančias pagalbos tarnybas reikiamai pagalbai gauti, tačiau bendra, koordinuota pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims sistema šalyje nesukurta.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2019 m. buvo užregistruotas 36 731 nuo nusikalstamų veikų nukentėjęs asmuo, 9 283 iš jų – nuo nusikalstamų veikų, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje, nukentėję asmenys. Tai sudaro 25,3 proc. visų užregistruotų nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo įgyvendinimo praktika rodo, kad nukentėjusiųjų, kurie kreipėsi pagalbos, skaičius nuosekliai didėjo: 2013 m. pagalba buvo suteikta daugiau nei 5 000 asmenų, 2019 m. specializuoti pagalbos centrai pagalbą suteikė 11 000 asmenų.

6.6. nėra benamystės prevencijos mechanizmo:

Savivaldybėse nepakankamai išplėtotą socialinių paslaugų infrastruktūra socialinę riziką patiriantiems ir pažeidžiamiems asmenims. Krizių centrai veikia tik apie pusėje savivaldybių. Trūksta infrastruktūros psichologinės ir socialinės rehabilitacijos bei pagalbos ir palaikymo paslaugoms priklausomiems nuo psichoaktyviųjų medžiagų asmenims bei iš įkalinimo įstaigų išėjusiems asmenims. Dalis šių asmenų priversti glaustis nakvynės namuose (2019 m. juose gyveno 66 asmenys iš laisvės atėmimo vietų, 44 – po rehabilitacijos) arba tampa benamiais.

Nėra prevencinių mechanizmų, kai kyla grėsmė netekti būsto dėl įvairių priežasčių (pvz., pradelsti mokėjimai už paskolas, komunalines paslaugas).

Taip pat Lietuvoje trūksta sisteminių mokslinių tyrimų, kurie pateiktų kompleksinį benamio portretą ir išskirtų benamystę iš socialinės aplinkos kaip savarankišką reiškinį. Išsamesni moksliniai benamystės kaip socialinio reiškinio tyrinėjimai buvo atlikti daugiau nei prieš dešimtmetį.

⁵² <https://www.coe.int/en/web/cpt-/-cpt-publishes-report-on-lithuania>

⁵³ <https://undocs.org/CAT/C/LTU/CO/3>

Kasmet renkami duomenys tik apie savivaldybių ar nevyriausybinių organizacijų nakvynės namuose gyvenančius ar laikinai juose apsistojančius asmenis. Pagal Lietuvos statistikos departamento pateikiamus duomenis, 2018 m. šalyje veikė 25 nakvynės namai, kuriuose buvo apsistoję 3007 asmenys (2017 m. – 2494 asmenys). Naujausiais duomenimis apie benamystę Lietuvoje (FEANTSA, 2015), per 4000 asmenų neturi namų arba gyvena prieglaudose. Vis dėlto didelė dalis benamių asmenų, vengiančių kreiptis pagalbos į savivaldybių ar nevyriausybinės organizacijas, dažniausiai nepatenka į oficialias skurdo matavimo ar benamystės apskaitas

6.6.1. trūksta tyrimų galinčių padėti atskleisti benamystės mastą ir jo priežastis

6.6.2. trūksta integruotų paslaugų galinčių apsaugoti asmenis nuo tapimo benamiais

6.6.3. trūksta resocializacijos paslaugų asmenims tapusiems benamiais

7 problema – būsto prieinamumas

Būstas – tai vienas svarbiausių individo poreikių, apsaugantis žmogų nuo gamtos stichijų, suteikiantis saugumo ir jaukumo jausmą bei yra viena esminių šeimos reprodukcijos sąlygų. Lietuva dar 1996 m. yra ratifikavusi Europos socialinę chartiją (pataisytą). Šio dokumento I dalies 31 punkte nurodoma, kad šalys, siekdamas užtikrinti, kad būtų veiksmingai užtikrinta teisė į būstą, imasi priemonių remti galimybes turėti atitinkamo standarto būstą, neleisti plisti benamystei, ją mažinti ir palaispniui panaikinti, padaryti būsto kainą prieinamą tiems, kurie neturi pakankamai lėšų.

Remiantis naujausiais Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) būsto prieinamumo duomenų bazėje (angl. Affordable Housing Database, OECD) pateikiamais duomenimis, Lietuvoje pagrindinėms apsirūpinimo būstu problemomis išlieka būsto rinkos trūkumai: nepriklausomai nuo būstų pertekliaus rinkoje vis dar egzistuoja namų ūkiai, kurie nėra tinkamai apgyvendinti.

Būsto politika Lietuvoje yra fragmentuota ir stokojanti sisteminio požiūrio. Iki šiol Lietuvoje nėra atlikta išsami būsto prieinamumo analizės (pvz., būsto įsigijimo, jo nuomos galimybių, savivaldybės būsto bei socialinio būsto fondo plėtros poreikio), kuri padėtų identifikuoti būsto politikos formavimo problemas ir numatyti būsto prieinamumo vystymo kryptis. Pažymėtina, kad būsto politika turi būti suderinta su šalies urbanistine strategija (LR teritorijos bendrojo plano sprendiniais), t. y. skatinti būsto plėtrą gyvenamosios teritorijose, kuriose yra sukurta / kuriama socialinė ir inžinerinė infrastruktūra.

2019 m. socialinio būsto fondą sudarė 11 908 būstai, iš kurių 260 būstų (2,2 proc.) buvo avarinės būklės arba netinkami gyventi. Lietuvoje socialinis būstas suteikiamas mažiausiai ekonomiškai pajėgiems asmenims ir šeimoms. Pagal 2017 – 2019 m. duomenis, kasmet socialinis būstas išnuomojamas 1 110 socialinio būsto nuomos laukiančių asmenų (šeimų). Socialinės paramos šeimai informacinės sistemos duomenimis (toliau – SPIS), laukiančių paramos socialiniam būstui išsinuomoti sąrašė 2019 m. pabaigoje buvo 10 993 asmenys (šeimoms). Asmenys (šeimoms) laukia socialinio būsto nuo 3 iki 12 metų, priklausomai nuo savivaldybės. Todėl socialinio būsto poreikis, net ir sutvarkius avarinės būklės ar netinkamus būstus, lieka nepatenkintas ir socialinio būsto nuomos laukimo trukmė pernelyg ilga. Daugiausiai socialinio būsto nuomos laukiančių asmenų (šeimų) gyvena Vidurio ir vakarų Lietuvos regione (73,4 proc. nuo visų socialinio būsto nuomos laukiančių asmenų (šeimų) skaičiaus). Socialinio būsto nuomos laukiančių asmenų skaičius, tenkantis 1 tūkst. gyventojų, Vidurio ir vakarų Lietuvos regione – 8,6 asmenys, Sostinės regione – 7,5 asmenys. Siekiant didinti socialinio būsto prieinamumą ir gerinti socialinio būsto fondo būklę, būtina spartinti plėtrą ir investuoti į naujų, energetiškai efektyvių, būstų statybą (ar įsigijimą), esamų, netinkamų gyventi, socialinių būstų modernizavimą (atnaujinimą) ir esamų pastatų būsto paskirčiai pritaikymą.

Didžiausias socialinio būsto poreikis išlieka gausioms šeimoms (šeimoms, auginančioms tris ir daugiau vaikų) bei neįgaliesiems asmenims, nes šioms tikslinėms grupėms tinkamo būsto rinkoje pasiūlos nėra arba ji nepakankama. Neįgaliesiems ir šeimoms, auginančioms tris ar daugiau vaikų ir (ar) vaikams, kuriems buvo nustatyta nuolatinė globa (rūpyba), kasmet išnuomojama maždaug 390 socialinių būstų, tiek pat asmenų (šeimų) per metus naujai įrašoma į laukiančių socialinio būsto nuomos asmenų eilę. Didžioji dalis naujai išnuomojamų socialinių būstų yra įsigyti už 2014 – 2020 m. laikotarpiui ES skirtas lėšas, todėl darytina išvada, kad šių grupių atstovų, laukiančiųjų socialinio būsto nuomos, skaičius augs ir 2030 m. sieks apie 3 700 asmenų (šeimų). 2019 m. socialinio būsto eilėje tokių asmenų (šeimų) buvo 2 761.

SPIS duomenimis, 2019 m. neįgaliųjų ir gausių šeimų, laukiančių socialinio būsto nuomos, skaičius, tenkantis 1 tūkst. Lietuvos gyventojų sudarė 2,6 laukiančiųjų, Sostinės regione – 2,4 laukiančiųjų, Vidurio ir vakarų Lietuvos regione – 2,7 laukiančiųjų.

Pastebėtina ir tai, kad nuomojamo būsto rinka daugelyje savivaldybių nėra pritaikyta nuomoti neįgaliesiems (dėl nepritaikyto būsto) ir gausioms šeimoms (dėl per mažo ploto). Todėl neįgaliųjų ir gausių šeimų grupės yra tos grupės, kurioms tinkamas būstas rinkoje yra sunkiai arba visai neprieinamas.

Lietuvos Respublikos paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymas numato galimybę mažas pajamas gaunantiems asmenims ir šeimoms gauti būsto nuomos mokesčio dalies kompensaciją. Deja, dėl nepakankamos būstų pasiūlos nuomai būsto nuomos mokesčio dalies kompensacija naudojama retai: 2019 m. iš viso būsto nuomos mokesčio dalies kompensaciją gavo 2325 asmenys, tai sudaro apie 10 proc. visų socialinio būsto nuomos laukiančių asmenų (šeimos narių). Daugiausiai asmenų, gaunančių būsto nuomos mokesčio dalies kompensaciją, gyvena Sostinės regione (daugiau kaip 70 proc.).

Būsto kainų augimas gali sąlygoti sunkumus mažesnes pajamas gaunantiems asmenims savarankiškai apsirūpinti būstu ir taip dar labiau padidinti prieinamo būsto poreikį. 2018 m. būsto kainos, palyginti su 2015 m. kainomis, išaugo beveik visose ES valstybėse narėse; per pastaruosius trejus metus ES būsto kainos vidutiniškai padidėjo 5 proc. Naujausi duomenys Lietuvoje rodo, kad butų kainos toliau kyla, 2020 m. lapkričio mėn. butai Lietuvoje kainavo 4,7 proc. daugiau nei prieš metus. Metinis būsto kainų augimas 2020 m. antrąjį ketvirtį Lietuvoje sudarė 7,0 proc. Statistikos departamento duomenimis, paskutinį 2020 metų ketvirtį vidutinė būsto kaina buvo 9,4 proc. didesnė negu prieš metus.

Remiantis 2019 m. pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo duomenimis, tarp socialinių grupių, didžiausias skurdo rizikos lygis buvo tarp vienu gyvenančių asmenų (46,3 proc.), bedarbių (54,4 proc.), bei vienišų tėvų/globėjų namų ūkiuose (45,4 proc.). Taip pat aukštas skurdo rizikos lygis pastebimas tarp pensinio amžiaus gyventojų (35,1 proc.) ir neįgaliųjų (31,3 proc.).

Nepasiturintiems asmenims ir šeimoms būsto įsigijimo sąlygos, gaunant subsidijas būsto kredito daliai apmokėti, yra mažiau palankios nei jaunos šeimoms, įsigyjantioms pirmąjį būstą regionuose, kurių pajamos nėra vertinamos.

Valstybės iš dalies kompensuojami būsto kreditai 2020 m. suteikti 290 asmenims ir šeimoms (2019 m. 348 asmenims ir šeimoms), o subsidijos išmokėtos 312 asmenų ir šeimų, iš jų 6 asmenims ar šeimoms išmokėta papildoma subsidija padidėjus šeimoje auginamų vaikų skaičiui ar neįgaliesiems arba šeimoms, kuriose yra neįgaliųjų. 2020 m. 69,2 proc. visų valstybės iš dalies kompensuojamų būsto kreditų subsidijų buvo išmokėta didžiųjų Lietuvos miestų gyventojams (Vilniaus m. - 23,1 proc., Kauno m. - 18,3 proc., Klaipėdos m. - 14,4 proc., Panevėžio m. – 6,7 proc. bei Šiaulių m. - 6,7 proc.) Daugiausia subsidijų valstybės iš dalies kompensuojamų būsto kreditų daliai apmokėti išmokėta, net 56,2 proc., jaunos šeimoms, 19,3 proc. neįgaliesiems asmenims arba šeimoms, kuriose yra neįgalus

asmuo, 18,3 proc. šeimoms, kuriose yra likęs be tėvų globos (rūpybos) asmuo, iki sukanka 36 metai, 6,2 proc. šeimoms auginančioms tris ar daugiau vaikų ir (ar) vaikų, kuriems nustatyta nuolatinė globa (rūpyba).

Spręstinos 7 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

7.1. nėra išsamios būsto prieinamumo analizės ir ilgalaikės būsto prieinamumo plėtros kryptių;

7.2. lėta savivaldybių socialinio būsto fondo plėtra, efektyvaus socialinio būsto fondo panaudojimo formų trūkumas:

7.2.1. dalis esamo savivaldybių socialinio būsto yra avarinės būklės arba reikalauja kapitalinio remonto. Net ir sutvarkius netinkamą gyventi būstą, socialinio būsto poreikis išlieka didelis;

7.2.2. neefektyvus ir nepakankamas lėšų, gautų už parduotus savivaldybių būstus, panaudojimas socialinio būsto fondo plėtrai. Pavyzdžiui, 2017 m. savivaldybės nupirko 188 naujus socialinius būstus, o pardavė 468 senus savivaldybių būstus, o 2018 m. – nupirko tik 52, o pardavė 304;

7.2.3. savivaldybės, planuodamos socialinio būsto fondo plėtrą, nepakankamai įvertina jo pritaikymą gausių šeimų poreikiams ir neįgaliesiems. Per 2017–2019 metų laikotarpį vidutiniškai gausioms šeimoms buvo suteikti 148 socialiniai būstai, t. y. vidutiniškai 13 proc. nuo visų asmenų (šeimų). Tuo tarpu kitiems asmenims (esantiems bendrojoje grupėje, pavyzdžiui, vieniems gyvenantiems asmenims, senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims), įrašytiems į Asmenų ir šeimų, turinčių teisę į socialinio būsto nuomą, sąrašą, vidutiniškai buvo suteikti 458 socialiniai būstai;

7.2.4. neefektyvus socialinio būsto naudojimas dėl kompleksinių paslaugų, siekiant didinti asmenų (šeimų) gaunamas pajamas, trūkumo.

7.3. neišplėtotą nuomojamo būsto rinką;

7.4. per mažos subsidijos valstybės iš dalies kompensuojamo būsto kredito daliai apmokėti šių kreditų gavėjams.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

2.7 uždavinys. Stiprinti socialinio aktyvumo ir socialinės atsakomybės nuostatas visuomenėje bei bendruomeniškumą

NPP uždavinio rodiklis ir (ar) tikslo rodiklis:

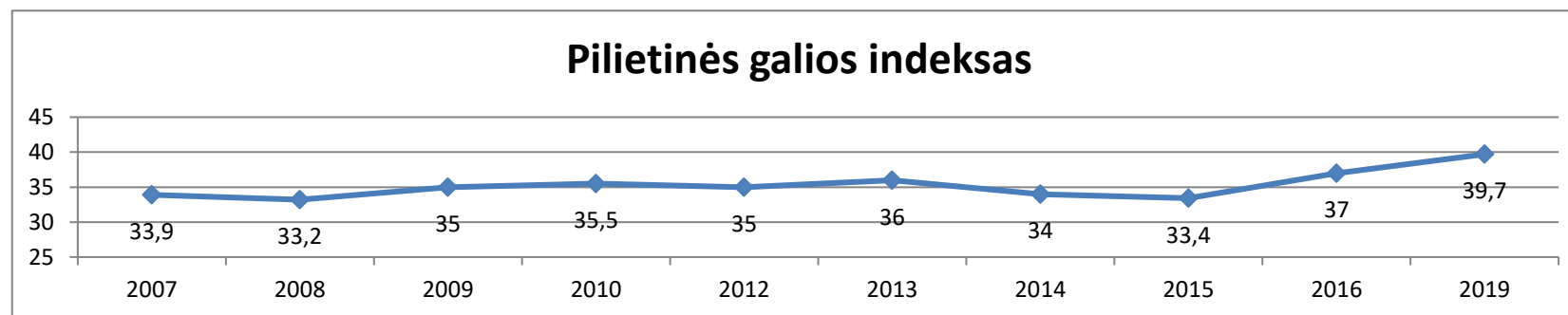
2.7.1. pilietinės visuomenės organizacijų tvarumo indeksas, balais (2019 m. – 2,5; 2025 m. – 2,1; 2030 m. – 1,9);

2.7.2. pilietinės galios indeksas, balais (2019 m. – 39,7; 2025 m. – 45; 2030 m. – 53).

1 problema – mažas visuomenės socialinis aktyvumas, dalyvavimas bendruomeninėse veiklose ir sprendimų priėmimo procesuose

Stabiliai menkas visuomenės pilietinis aktyvumas⁵⁴, visuomenės nepasitikėjimas institucijomis⁵⁵, valstybės institucijų darbuotojų gebėjimų patraukliai įtraukti visuomenę į sprendimų priėmimo procesus stoka⁵⁶, taip pat ir silpni nevyriausybinių organizacijų (NVO) gebėjimai⁵⁷ lemia silpną visuomenės socialinį aktyvumą. Socialinį aktyvumą ir atsakomybę neigiamai veikia nedidelis, nors šiek tiek augantis, visuomenės tikėjimas savo pilietine galia, taip pat organizacijų silpni gebėjimai efektyviai pakviesti visuomenę įtraukti į pilietines, bendruomeniškas, socialinį aktyvumą skatinančias veiklas⁵⁸.

3 pav. Pilietinės galios indekso pokytis 2007 – 2019 m.

Pilietinės galios indeksas: 2019 m. 39,7. NPP projekte siekiama: 2025 m. 43 balai; 2030 m. 53 balai.

Visuomenės atstovams dalyvaujant sprendimų priėmimo procesuose pagerėja priimamų sprendimų kokybė, o taip pat ir visuomenė sprendimus, kurie priimti dalyvaujant visuomenės atstovams, yra linkusi vertinti labiau teigiamai⁵⁹.

Dalyvavimas pilietinėse, bendruomeniškosiose veiklose, yra lemiantis veiksnys skatinantis labiau pasitikėti savo pilietine galia, bei padeda kovoti su socialine rizika ir atskirtimi, kadangi dalyvaujant minėtose veiklose, asmenys kuria socialinius ryšius, ima vieni kitais labiau pasitikėti (todėl pradeda labiau rūpėti bendri visuomenės reikalai). Dalyvaujant sprendimų priėmimo procesuose, auga visuomenės pasitikėjimas sprendimų priėmimo procesu ir pačiais sprendimų

⁵⁴ Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2020 m. <http://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2019-m/>

Pilietinės galios indeksas susideda iš keturių rodiklių: pilietinis aktyvumas; potencialus pilietinis aktyvumas; pilietinės įtakos suvokimas; rizikų vertinimas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad visi šie rodikliai po truputį didėja, tačiau pilietinio aktyvumo rodiklis auga lėčiausiai, o 2019 m. dar šiek tiek sumažėjo.

⁵⁵ Vilmorus 2020 m. visuomenės apklausa <http://www.vilmorus.lt/index.php?mact=News.cntnt01.detail,0&cntnt01articleid=2&cntnt01returnid=20>

⁵⁶ Valstybinio audito ataskaita. Teisėkūros procesas. Nr. VA-2018-P-40-6-2. (Į teisėkūros procesą per mažai įtraukiama visuomenė, trūksta viešumo ir skaidrumo).

⁵⁷ PVO tvarumo indekso duomenys, 2019 m. <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2018-report-europe-eurasia.pdf>

⁵⁸ Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2015 m. http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2016/11/PGI_2015m-tyrimo-ataskaita.pdf (Itin svarbiu veiksmu stiprinant visuomenės pilietinę galią yra asmeninis kvietimas prisidėti prie pilietinių veiklų: asmeniškai pažįstamų, artimųjų pakviestieji daug aktyviau įsitraukia į įvairias pilietines veiklas, o į kuo didesnę ratą organizacijų, sambūrių žmogus įsijungia, kuo daugiau jų veiklų sudalyvauja – tuo didesnė jo ir visos visuomenės pilietinė galia).

⁵⁹ Pilietinės visuomenės institutas „Valdžios ir nevyriausybinių sektorių bendradarbiavimo viešosios politikos sprendimų priėmimo procese stiprinimas“, 2015 m.

http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/08/VRM-tyrimo-ataskaita_final.pdf

priėmėjais, geriau suvokiama dalyvavimui skirto asmeninio laiko vertė, todėl auga visuomenės noras įsitraukti ir dalyvauti (būtina sąlyga – stiprinami valstybės institucijų darbuotojai gebėjimai kokybiškai konsultuotis su visuomene).

Tik 29 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad turi galią daryti įtaką valstybės institucijų priimamiems sprendimams (EBPO vidurkis 36,8 proc.)⁶⁰; „Legatum Gerovės Indekso“ duomenimis, pagal pasitikėjimą institucijomis Lietuva yra 83 vietoje, o pagal socialinio kapitalo rodiklį Lietuva yra 156 vietoje iš 167 vertinamų valstybių⁶¹.

Spręstinos 1 problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

1.1. gyventojai jaučiasi neturintys galios daryti įtaką priimant valstybei svarbius sprendimus:

1.1.1. savo asmeninę pilietinę įtaką viešiesiems sprendimams vertina labai žemai (vos 3,61 balo iš 10)⁶². Vertindami įvairių visuomenės grupių galią daryti įtaką priimant sprendimus, susijusius su visuomenės ar atskirų grupių gyvenimu, respondentai nurodo, kad jų asmeniškai turima įtaka viešiesiems sprendimams yra pati mažiausia, lyginant su kitomis visuomenės grupėmis;

1.1.2. gyventojai teigia, kad jų nuomonė institucijoms nėra svarbi, o į teikiamus siūlymus nėra atsižvelgiama⁶³. EBPO tyrimo dėl visuomenės įtraukimo formuojant viešojo valdymo sprendimus duomenimis, 70 proc. apklaustųjų Lietuvos gyventojų mano, kad nepakankamai atsižvelgiama į jų nuomonę⁶⁴;

1.1.3. pasitikėjimas institucijomis stabiliai išlieka žemas⁶⁵. Žmonės turi mažai žinių apie tai kaip valstybėje yra priimami sprendimai ir kaip reikia teikti siūlymus, kad institucijos atsižvelgtų. Dažnai su institucijomis asmeniškai susidūrę asmenys arba girdėję neigiamų bendravimo/bendradarbiavimo su valstybės institucijomis pavyzdžių, net pakviesti vengia įsitraukti į konsultacijas, teikti nuomonę, kadangi netiki, jog siūlymai bus išklaustyti ar bus atsižvelgta į jų nuomonę.

1.2. mažas visuomenės dalyvavimas savanoriškoje, pilietinėje ir bendruomeninėje veikloje:

1.2.1. dalyvavimas savanoriškoje veikloje stabiliai išlieka labai mažas, 2012 m. duomenimis, 9 proc. apklaustųjų nurodė dalyvavę savanoriškoje veikloje per pastaruosius 12 mėnesių. 2018 m. duomenimis, vos 11 proc. visuomenės per paskutiniuosius 12 mėn. dalyvavo savanoriškoje veikloje. Net 50 proc. atsakė, jog nedalyvauja ir neketina dalyvauti. 2019 m. dalyvavusių savanoriškoje veikloje buvo 15 proc. ES valstybių vidurkis 2015 m. buvo 22,2 proc. Dalyvavimas savanoriškoje veikloje visuomenėje vis dar nėra laikomas norma (matomas labiau kaip altruizmo forma, o ne visuotinai priimtina gero piliečio veikla).

⁶⁰ Europos socialinis tyrimas, 2016 m.

⁶¹ Legatum Prosperity Index, 2020, https://docs.prosperity.com/8816/0508/7484/Lithuania_2020_PICountryprofile.pdf

⁶² Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2020 m., 13 p., http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2020/05/PGI_2019metai.pdf

⁶³ Pilietinės visuomenės institutas „Valdžios ir nevyriausybinio sektorių bendradarbiavimo viešosios politikos sprendimų priėmimo procese stiprinimas“, 2015 m., 83 p., http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/08/VRM-tyrimo-ataskaita_final.pdf

⁶⁴ EBPO, „Risks that Matter Main Findings from the 2018 OECD Risks that Matter Survey“, 2019, 24 p., <http://www.oecd.org/els/soc/Risks-That-Matter-2018-Main-Findings.pdf>

⁶⁵ Vilmorus 2020 m. visuomenės apklausa <http://www.vilmorus.lt/index.php?mact=News.cntnt01.detail.0&cntnt01articleid=2&cntnt01returnid=20>

1.2.2. NVO trūksta gebėjimų patraukliai organizuoti savanorišką veiklą, pritraukti daugiau savanorių kokybiškai savanoriškai veiklai⁶⁶. 2019 m. pilietinio aktyvumo rodiklis siekė 33,8 balus iš 100 galimų⁶⁷. 2007 m., kuomet indeksas buvo pradėtas skaičiuoti, pilietinis aktyvumas buvo vertinamas 27,4 balo⁶⁸. Taigi, nepaisant nedidelių pokyčių, galima konstatuoti, kad pilietinio visuomenės aktyvumo rodiklis išlieka stabiliai žemas.

Visuomenei trūksta informacijos/žinių apie dalyvavimo NVO, ypač bendruomenėse, galimybes. Net 43 % respondentų nurodė, kad jų vietovėje vietos bendruomenės (bendruomeninės organizacijos) nėra arba jie nežino, ar tokia yra. Pakankamai didelė gyventojų dalis vis dar nežino apie bendruomenines organizacijas⁶⁹: beveik ketvirtadalis respondentų nurodė neturintys informacijos ar nežinantys, kur kreiptis: pusė 15– 29 m. amžiaus respondentų neturi informacijos apie bendruomenines organizacijas. Trūksta tikslingo viešinimo ir skatinimo priemonių gyventojams įsitraukti į savanorišką ir bendruomeninę veiklą. Šioje srityje didelę reikšmę turi ir formalus bei neformalus švietimas. Pilietinės galios tyrimo duomenys rodo, jog pilietinio ugdymo tik pamokų metu nepakanka bei atkreipia dėmesį į neformalaus pilietinio ugdymo bei dalyvavimo visuomeninių organizacijų veikloje svarbą jaunimo aktyvumui bei pilietinei galiai stiprinti⁷⁰.

1.3. valstybės institucijų ir įstaigų darbuotojams trūksta žinių ir gebėjimų efektyviai, patraukliai įtraukti piliečius į sprendimų priėmimo procesus, taip pat duomenų, kurie įgalintų formuoti efektyvias bendradarbiavimo su nevyriausybinėmis organizacijomis (toliau – NVO) priemones:

1.3.1. aukščiausiosios audito institucijos duomenimis, net 11-ai iš 14-os ministerijų trūksta informacijos apie galimus konsultavimosi su visuomene būdus ir jų taikymą, į teisėkūros procesą per mažai įtraukiama visuomenė, įtraukimo procesui trūksta viešumo ir skaidrumo⁷¹. 2017 m. atlikta Lietuvos viešųjų konsultacijų analizė, kurios metu tirta 217 LR viešųjų įstaigų/valdžios institucijų bei atliktu užsienio šalių nacionaliniu/ regioniniu lygiu taikoma viešojo valdymo įstaigų viešųjų konsultacijų vykdymo praktikos analizė. Rezultatai parodė, jos šis įrankis taikomas vangiai arba metodiškai netaisyklingai (tik 6% atvejų tinkamai (nuosekliai) įgyvendinti visi viešosios konsultacijos etapai)⁷².

1.3.2. institucijų darbuotojai nėra skatinami konsultuotis su visuomene, dažnai neturi žinių apie NVO veiklą, todėl ne visuomet supranta NVO teikiamus siūlymus. Net 49 proc. tarnautojų savivaldos lygmenyje ir 47 proc. tarnautojų nacionaliniame lygmenyje, teigia, kad tik kartais atsižvelgia į visuomenės

⁶⁶ Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2015 m. http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2016/11/PGI_2015m-tyrimo-ataskaita.pdf (Itin svarbiu veiksmu auginant visuomenės pilietinę galią yra asmeninis kvietimas prisidėti prie pilietinių veiklų: asmeniškai pažįstamų, artimųjų pakviestieji daug aktyviau įsitraukia į įvairias pilietines veiklas, o į kuo didesnę ratą organizacijų, sambūrių žmogus įsijungia, kuo daugiau jų veiklų sudalyvauja – tuo didesnė jo ir visos visuomenės pilietinė galia).

⁶⁷ Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2020 m. <http://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2019-m/>

⁶⁸ Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2007 m. <http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/08/PGI-2007-ataskaita.pdf>

⁶⁹ „Bendruomeninės ir savanoriškos veiklos Lietuvoje tyrimas“, 2020 m., 9 – 10 p. <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/NVO/NVO%20Taryba/2020-02-12/Bendruomenin%C4%97s%20ir%20savanori%C5%A1kos%20veiklos%20Lietuvoje%20tyrimas.pdf>

⁷⁰ Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2017 m. http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2017/06/PGI2016_pagr-rezultatai.pdf

⁷¹ Valstybinio audito ataskaita 2018 m. kovo 16 d. Nr. VA-2018-P-40-6-2.

⁷² Visuomenės dalyvavimo viešojo valdymo procesuose stebėsenos metodika, 2018 m.

[http://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/images/Stebe%CC%87senos%20metodika%20v_4_0\(1\).pdf](http://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/images/Stebe%CC%87senos%20metodika%20v_4_0(1).pdf)

nuomonę. O atitinkamai 30 proc. ir 38 proc. nurodo, kad niekada neatsižvelgia⁷³. Siekiant kelti kompetencijas reikalingi tęstiniai mokymai institucijų darbuotojams apie konsultacijų ir visuomenės įtraukimo svarbą, kuriamą pridėtinę vertę bei konkrečius įtraukimo būdus. Institucijų darbuotojams NVO sektorius yra menkai pažinęs, todėl dažnai pasitaikantis reiškinys yra lūkesčių neatitikimas (Institucijų darbuotojai negauna tokių pasiūlymų iš visuomenės kokių tikėtusi)⁷⁴.

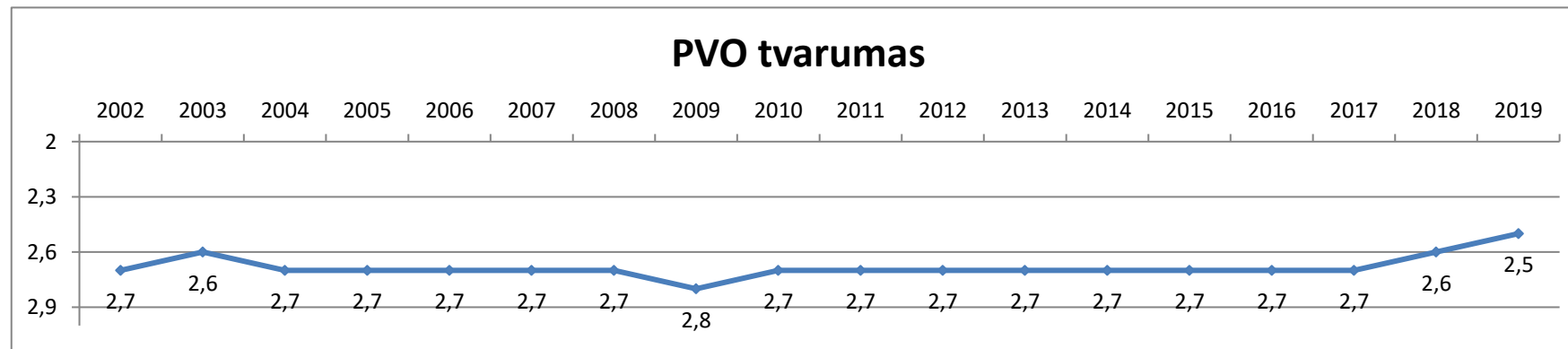
1.3.3. institucijos priimančios sprendimus susijusius su NVO plėtros politika, taip pat ir kitos institucijos, kurios bendradarbiauja ar siektų bendradarbiauti su NVO, neturi pakankamai duomenų apie NVO sektorių. 2020 m. sudaryta galimybė įregistruoti NVO žymą registrų centre, tačiau būtina plėtoti duomenų kaupimą ir sudaryti galimybes duomenis kaupti tokiu formatu, kuris užtikrintų galimybę analizuoti duomenis apie NVO sektorių įvairiais aspektais.

2 problema – silpnos pilietinės visuomenės organizacijos (toliau – PVO): dažna darbuotojų kaita, trūksta lyderių, trūksta darbo su savanoriais, organizacinio planavimo, atstovavimo (advokacijos) įgūdžių

Tyrimų duomenimis⁷⁵, piliečiai aktyviau įsitraukiantys į pilietinių organizacijų veiklą, dalyvaujantys visuomeninėje veikloje, pasižymi aukštesniu pilietinės galios indekso rodikliu. Todėl, siekiant didinti visuomenės pilietinį aktyvumą, būtina stiprinti pačias pilietines organizacijas. Tik stiprios organizacijos gebės pritraukti asmenis dalyvauti ir domėtis viešaisiais reikalais bei kokybiškai įsitraukti į sprendimų priėmimo procesus.

Pilietinės visuomenės organizacijų (toliau – PVO) gebėjimus bei aplinką šioms organizacijoms veikti taikliai atspindi tarptautinis PVO tvarumo indeksas, matuojantis šiuos NVO tvarumo aspektus: teisinė aplinka, organizaciniai gebėjimai, finansinis tvarumas, atstovavimas visuomenės interesui, dalyvavimas paslaugų teikime, sektoriaus infrastruktūra bei viešasis įvaizdis.

4 pav. Pilietinės visuomenės organizacijų (PVO) tvarumo indekso pokytis 2002 – 2019 m. laikotarpiu

⁷³ Pilietinės visuomenės institutas „Valdžios ir nevyriausybinių sektorių bendradarbiavimo viešosios politikos sprendimų priėmimo procese stiprinimas“, 2015 m. http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/08/VRM-tyrimo-ataskaita_final.pdf

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Pilietinės visuomenės institutas „Pilietinės galios indeksas“, 2015 m. 17 p. http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2016/11/PGI_2015m-tyrimo-ataskaita.pdf

PVO tvarumo indeksas⁷⁶: 2.6 balo. NPP projekte siekiama: 2025 m. 2,1 balo; 2030 m. 1,9 balo.

Šio indekso duomenimis, didžiausio proveržio reikalaujančios sritys yra: finansinio tvarumo (bei organizacinių gebėjimų) stiprinimas, dalyvavimo paslaugų teikime stiprinimas bei teisinės aplinkos gerinimas.

Sprežtinios 2 problemos priežastys (*išdėstytos prioriteto tvarka*):

2.1. pilietinės visuomenės organizacijų (toliau – PVO) veiklą varžanti reguliacinė aplinka⁷⁷:

2.1.1. nėra matuojama NVO tenkanti administracinė našta. Detalių finansinių ataskaitų reikalavimas (net iš mažų bendruomeninių organizacijų), institucijų taikomi įkainiai (pvz. Registrų centro), kiti teisiniai suvaržymai (labdaros ir paramos fondams, asociacijoms) kuria nepalankią aplinką NVO vystytis. Nėra galimybės taikyti supaprastintų reikalavimų nedidelėms organizacijoms, kylančioms iš pilietinės iniciatyvos.

2.1.2. nuo 2020 m. taikomas vienodas pelno mokesčio tarifas NVO ir pelno siekiančioms įmonėms. VMI duomenimis, 2019 ir 2020 m. pelno nesiekiantys 1536 juridiniai asmenys sumokėjo atitinkamai 2,73 ir 2,74 mln. eur.⁷⁸. Siekiant kurti palankią aplinką NVO veiklai, būtina įvertinti tokio mokesčio administravimo (valstybei ir NVO sektoriui) kaštus. Taip pat svarbu atsižvelgti į tai, kad NVO nėra draudžiama uždirbti pelną, tačiau NVO jokia forma neskirsto uždirbto pelno dalyviams, tad svarbu įvertinti šio mokestinio pokyčio naudą valstybei, kadangi NVO, siekiant užsitikrinti didesnę finansinę stabilumą (pvz. įsigyti patalpas veiklai ar kitus stambius pirkinius (pvz. krovinių šaldytuvai maisto surinkimui ir pristatymui ir kt.)), galimybė neapmokestinant kaupti pelną vos 2 metus, turi didelę įtaką. Taip pat pastaraisiais metais įvyko GPM pokyčiai, kurių poveikis NVO sektoriui turi būti įvertintas, taip pat atsižvelgiant į aplinkybę, jog GPM dalis iki šiol gali būti skiriama ne tik NVO sektoriui, bet ir biudžetinėms įstaigoms. Gaunant ir nedidelį finansavimą iš valstybės ar savivaldybių biudžetų, keliami itin dideli reikalavimai atsiskaitymui. Šie aukšti reikalavimai atgraso aktyvius visuomenės narius nuo sumanymo steigti organizaciją ar aktyviai dalyvauti PVO veiklose. Svarbu užtikrinti proporcingumą. Taip pat siekiant kurti palankią NVO veiklai reguliacinę aplinką, būtina užtikrinti, kad sprendimų priėmėjai valstybės institucijose būtų geriau susipažinę su valstybei itin svarbaus NVO sektoriaus veikla bei iššūkiais, o tai galima pasiekti užtikrinant suinteresuotų institucijų dalyvavimą tarpinstituciniuose valstybės ir NVO bendradarbiavimo formatuose.

PVO tvarumo indekso teisinės aplinkos vertinimo rodiklis - 2.2 balo.

2.2. PVO silpnai įtraukiamos į viešųjų paslaugų teikimą

⁷⁶ PVO tvarumo indekso duomenys, 2019 m. <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2019-report-europe-eurasia.pdf>

⁷⁷ Tyrimas „Nevyriausybinių organizacijų teisinė ir mokestinė aplinka“, 2019 m. <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/NVO/NVO%20Taryba/2019-12-18/NVO%20teisine%20ir%20mokestine%20aplinka%20tyrimo%20ataskaita%2012%2009%2016%20patikslinimai.pdf>

⁷⁸ Asociacijų, labdaros ir paramos fondų bei viešųjų įstaigų į VMI sąskaitą 2019-2020 m. sumokėtas pelno mokestis, eurai. Neteikiami duomenys mokesčių mokėtojų, kuriems grąžintina pelno mokesčio suma viršija sumokėtą pelno mokesčio sumą.

2014 – 2020 m. Nacionalinėje pažangos programoje numatyta, kad iki periodo pabaigos bent 15 proc. viešųjų paslaugų teikti turėtų NVO, tačiau trūksta patikimų duomenų siekiant įvertinti tikslų NVO dalyvavimą viešųjų paslaugų teikime⁷⁹. Remiantis pačių NVO surinktais duomenimis, 2019 m. apie 10 proc. viešųjų paslaugų buvo teikiama NVO. Didžiausio proveržio šioje srityje galima pasiekti užtikrinus didesnę NVO dalyvavimą teikiant socialines paslaugas. Siekiant šio proveržio būtina stiprinti NVO gebėjimus dalyvauti paslaugų teikime. Užtikrinus didesnę NVO dalyvavimą teikiant socialines paslaugas būtų prisidedama prie tikslo didinti socialinių paslaugų prieinamumą visuomenei.

PVO tvarumo indekso dalyvavimo paslaugų teikime rodiklis – 3.1 balo.

2.3. finansavimo mechanizmai nėra tvarūs

PVO tvarumo indekso finansinio tvarumo rodiklis stabiliai išlieka prastoje padėtyje nuo 2011 m. Nuo 2016 m. finansinio tvarumo rodiklis dar labiau suprastėjo (3.1 balo, siekiamybė 1 balas). Valstybės biudžeto finansavimo programos yra trumpalaikės, todėl nepakankamos siekiant ilgalaikių ir tvarių tikslų. Sukūrus ilgalaikes, tvarias finansavimo programas, NVO galėtų apmokyti bei išlaikyti darbuotojus, tai sudarytų galimybę planuoti veiklas ne keletui mėn., o keleriems metams į ateitį. Į sektoriaus gebėjimus investuojama daugiausia tik užsienio donorų dėka, kai yra įgyvendinamos EEE ir Norvegijos finansinių mechanizmų ar kitos panašios programos. Tuomet NVO pritraukia darbuotojus, juos apmoko, tačiau pasibaigus šiai paramai, kitų galimybių gauti finansavimą instituciniams gebėjimams užtikrinti yra mažai, o ir esamas finansavimas netvarus, kadangi yra trumpalaikis ir nesudaro sąlygų strategiškam bei nuosekliam sektoriaus vystymuisi⁸⁰.

⁷⁹ Valstybinio audito ataskaita 2017 m. rugsėjo 29 d. Nr. VA-2017-P-40-2-17.

⁸⁰ „Pilietinės visuomenės plėtros agentūros galimybių studija“, 2017 m. https://issuu.com/nvoteise/docs/pvpa_galimybiu_studija.